

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

URARTU KRALLIĞI'NDA AYDINLATMA ARAÇLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

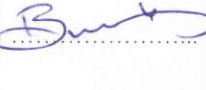
MUHAMMED SADIK YAĞABASAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. RAFET ÇAVUŞOĞLU

TEMMUZ- 2019

KABUL VE ONAY SAYFASI (EK-4)

<p>Muhammed Sadık YAĞBASAN tarafından hazırlanan “Urartu Krallığı’nda Aydınlatma Araçları” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.</p>	
<p>Danışman: Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Başkan : Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Üye : Prof. Dr. Ali Yalçın Tavukçu Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Erzurum Atatürk Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Üye : Doç.Dr. Hanifi Biber Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>
<p>Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>
<p>Tez Savunma Tarihi:</p>	13/06/2019
<p>Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.</p> <p>..... Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</p>	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (13.06.2019)

Muhammed Sadık YAĞABASAN

(Yüksek Lisans)

Muhammed Sadık YAĞABASAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran, 2019

URARTU KRALLIĞI'NDA AYDINLATMA ARAÇLARI

ÖZET

MÖ 9. yy 'da Anadolu'nun doğusunda güçlenmeye başlayan ve MÖ 7. yy'a kadar doğuda Urmiye Gölü Havzası, güneyde Toros Dağları, kuzeyde Transkafkasya ve batıda Fırat Nehri kıyısına kadar genişleyen Urartu Krallığı, Demir Çağı'nın en güçlü medeniyetlerinden birisi olmuştur.

Çalışmanın konusunu Urartu Krallığı'na ait zengin buluntuya ve aynı zamanda form çeşitliliğine sahip aydınlatma araçları oluşturmaktadır. Urartu aydınlatma araçları metal ve pişmiş toprak olmak üzere iki malzemedен üretilmiştir.

Tez çalışması kapsamında incelenen aydınlatma araçları tipolojik açıdan dört bölüme ayrılmıştır. Tipolojik sınıflandırma yapılırken, kandillerin formları ve yapım teknikleri dikkate alınmıştır. Tez çalışmasının ilk bölümünde aydınlatma araçlarının yapım teknikleri, biçimsel gelişimi ve kullanım alanları hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra aydınlatma tarihi konusunda bilgiler verilmiş ve daha sonra da Urartu aydınlatma araçları ve kullanıldığı mekânlar hakkındaki bilgilere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Aydınlatma, Aydınlatma Araçları, Kandil

Sayfa Adedi: 80

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU.

(M.Sc.)

Muhammed Sadık YAĞABASAN
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Jun, 2019

LIGHTING TOOLS IN THE KINGDOM OF URARTU

ABSTRACT

It began to strengthen in the east of Anatolia in the 9th century BC. 7th century Urmiye Lake Basin in the east until the, The Taurus Mountains in the south, the Transcaucasia in the north and the Urartian Kingdom, extending to the banks of the Euphrates in the west, are one of the most powerful civilizations of the Iron Age.

The subject of the study is to examine the rich work of the Urartian Kingdom and the various forms of illumination tools. Urartu lighting tools are made of two materials, metal and terracotta.

The lighting tools, which are the subject of the thesis study, are examined in five sections from a typological point of view. While typological classification, the forms and construction techniques of oil lamps were taken into consideration. In the first part of the thesis, information about the construction techniques, formal development and usage areas of illumination tools are given. In addition, some information is given about the lighting history and then the information about the lighting tools and the places where they are used are mentioned.

Key Words: Urartu, Lighting, Lighting Tools, Oil lamp

Quantity of Page: 80

Scientific Director: Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALARIN DİZİNİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1
1.BAŞLANGICINDAN GEÇ DEMİR ÇAĞ'INA KADAR AYDINLATMANIN ANADOLU'DAKİ GELİŞİMİ.....	4
1.1 Meşale.....	4
1.2 Kandil.....	5
1.3 Şamdan.....	7
2.URARTU AYDINLATMA ARAÇLARININ MALZEME VE YAPIM TEKNİKLER.....	8
2.1. Pişmiş Toprakten Yapılmış Aydınlatma Araçları.....	8
2.2. Metalden Yapılmış Aydınlatma Araçları.....	9
3. URARTUDA AYDINLATMA VE AYDINLATMA ARAÇLARI.....	12
3.1. Aydınlatma.....	12
3.2. Aydınlatma Araçları.....	12
3.2.1 Kandiller.....	13
3.2.1.1 Pişmiş Toprak Kandiller.....	14
3.2.1.1.1. Tek Hazneli Kandiller.....	15
3.2.1.1.2. İki Hazneli Kandiller.....	15
3.2.1.1.3 Dört Hazneli Kandiller.....	15
3.2.1.1.4 Yuvarlak Hazneli Kandiller.....	16
3.2.1.1.5. Köprülü Kandiller.....	16
3.2.1.2. Metal Kandiller.....	16
3.2.1.2.1.Kulplu (Tutamaklı) Kandiller.....	17
3.2.1.2.2.Kulpsuz (Tutamaksız) Kandiller.....	17
3.2.1.2.3. El Biçimli Kandil veya Meşale Taşıyıcı.....	17
3.2.2. Şamdanlar.....	18
4.AYDINLATMANIN KULLANILDIĞI MEKÂNLAR.....	20
4.1. Kaleler.....	20
4.2. Saraylar.....	21
4.3.Tapınaklar.....	21
4.4. Yaşamsal Mekânlar.....	22
4.5. Mezarlar.....	22
5.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	24
KAYNAKÇA.....	27

ÇİZİMLER DİZİNİ.....	40
RESİMLER DİZİNİ.....	42
ÇİZİMLER	45
RESİMLER.....	55

KISALTMALARIN DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklamalar
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
cm.	Santimetre
Çiz.	Çizim
Env. no.	Envanter numarası
Fig.	Figür
Fot.	Fotoğraf
Gen.	Genişlik
İTÇ.	İlk Tunç Çağı
Km.	Kilometre
Lev.	Levha
M.	Metre
M.Ö.	Milattan Önce
Pl.	Plate
Prof.	Profesör
Res.	Resim
s.	Sayfa
Taf.	Tafel

ÖNSÖZ

Aydınlatma insanoğlunun önemli ihtiyaçlarından birisi ve ayrıca tarihin hemen her döneminde, yaşamın önemli bir ögesi olmuştur. Zamanla doğal aydınlatmanın yetersizliği, insanları farklı çözümler aramaya itmiş ve bunun sonucunda da aydınlatma araçları doğmuştur. Eski Çağ toplumları bu ihtiyacın giderilebilmesi için aydınlatma araçları üretmeye başlamışlardır. Kandilin icat edilmesine kadar geçen sürede, önceleri gün ışığından faydalanan insanoğlu, daha sonraları ateşi kullanmaya başlayınca meşale, kandil ve Şamdan gibi aydınlatma araçlarını geliştirmiştir. Aydınlatma araçları insanoğlunun temel ihtiyaçlarından biri olmasının yanı sıra o dönem toplumunun sosyo-ekonomik durumu hakkında da bilgi vermektedir. Ateşin kullanım biçimleri ile kontrol altına alınmasından sonra özellikle kandiller, küçük ve taşınabilir olmalarından dolayı günlük hayatta kullanılmalarının yanı sıra gömü törenleri sırasında dini bir ritüel parçası olarak da kullanım görmüşlerdir.

Urartuların birçok sanat dalında eserler üretmiş olduklarını arkeolojik kalıntılardan bilmekteyiz. Bu kalıntılardan aydınlatma araçları, Urartu Krallığı'nda önemli bir yere sahiptir.

Tez araştırmamın ve yazımının gerçekleşmesinde büyük katkıları bulunan Danışmanım Prof. Dr. Rafet Çavuşoğlu'na, süreç boyunca görüşlerini aldığım, tezle ilgili değerli geri bildirimlerini paylaşan bölüm hocalarıma ve Arş. Görevlisi Sinan Kılıç'a, Doç. Dr. Hanifi Biber, Doç. Dr. Ali Yalçın Tavukçu, Dr. Öğretim Üyesi İsmail Coşkun, Dr. Öğretim Üyesi Sabahattin Erdoğan, Dr. Öğretim Üyesi Gülan Ayaz, Dr. Öğretim Üyesi Orhan Varol'a, Dilber Uştuk'a, Çağdaş Okutmuşur'a, Zülfi Ateş'e, Dr. Özgür Turan'a, Duman ailesine bu süreçte her zaman yanımda olan, desteklerini esirgemeyen aileme, teşekkür ederim.

Muhammed Sadık YAĞABASAN

Van-2019

GİRİŞ

Aydınlatma, tarihin hemen her döneminde, yaşamın önemli bir ögesi olmuştur. Gece karanlığının yaşamı olumsuz yönde etkilemesi, insanoğlunu farklı çözümler aramaya itmiş ve bunun sonucunda da aydınlatma araçları üretilmeye başlanmıştır. Doğada volkanlar ve yıldırımlar sonucu çıkan yangınlarla bilinen ateşin bulunup kontrol altına alınmasından sonra üretilen kandil gibi aydınlatma araçları, küçük ve taşınabilir olmalarından dolayı özellikle günlük hayatta sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Çokay 2000: 5). Kandiller günlük kullanımın yanı sıra gömü törenlerinde dinsel bir araç olarak da kullanılmış ve ölü hediyeleri olarak mezarlara bırakılmıştır (Derin 1993: 141).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde devletleşme sürecini başlatan ve bölgede bulunan ilk yazılı verileri ile dikkat çeken Urartu Krallığı, son derece geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. İklimin elverişsiz, ulaşımın ise zor olduğu bir alanda varlığını MÖ 9-7. yy arasında sürdüren Urartu Krallığı'nın yayılım alanı incelendiğinde, bölgedeki başarısını anlamak mümkündür. Urartular batıda Fırat Nehri, doğuda İran Azerbaycan'ı, kuzeyde Gökçe Göl, güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü'nün güneyine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya egemen olmuştur (Pınarcık, 2012: 459) (Harita: 1). Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Urartuların üretmiş ve kullanmış olduğu pek çok aydınlatma aracı çeşitli yollarla gün ışığına çıkmış ve müzelere kazandırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; Urartu'nun sosyal, kültürel ve dini hayatından izler taşıyan ve günlük hayat ile ölü gömme alanlarında kullanılan aydınlatma araçlarını sınıflandırmak ve kullanım amaçlarını belirlemektir. Bu tez çalışması; yazıtlar ve arkeolojik buluntular ışığında, Urartu Krallığı'nda kullanılan aydınlatma araçlarının tipolojilerini yapmak, kullanım amaçlarını saptamak ve Urartu Krallığı'na sağladığı ekonomik ve sosyal gelişmeleri aydınlatma araçları ile takip edebilmektir.

Bugüne kadar Urartu kültürü ile ilgili birçok alanda pek çok malzeme türü çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Ancak aydınlatma araçlarını derli toplu olarak ele alan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu amaçla Urartu Krallığı'nın kültürel mirası arasında yer alan aydınlatma araçlarının tipolojik açıdan tek bir çalışma içerisinde

incelenmesi önemlidir. Bu araçlar kandiller, şamdanlar ve el biçimli taşıyıcı olarak sınıflandırılmıştır.

Urartu toplumu aydınlatma araçlarını günlük ve sosyal hayatlarının dışında başka alanlarda da kullanmışlardır. Bunlar; mezarlara bırakılan ölü hediyesi, tapınak alanlarında tanrılara veya krallara adak olarak sunma şeklinde sıralanabilir. Aydınlatma araçlarının bu amaçla kullanıldığına dair bilgiler, şamdanlar üzerinde bulunan adak metinlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Ağrı ili Patnos ilçesinde Urartu Krallığı'na ait bir tapınağın yakınlarında bulunan bir şamdanın üzerindeki çivi yazılı metinde, şamdanı Kral Minua'nın Tanrı Haldi'ye armağan ettiği yazılmaktadır (Payne, 2006: 64).

Tez çalışmasının zamansal sınırlaması, Urartu Krallığı'nın egemenlik kurduğu MÖ 9. yy. ile 7. yy.tarihidir (Orta Demir Çağ). Bölgesel sınırlama ise Urartu Krallığı'nın egemenlik kurduğu Van Gölü Havzası, Ermenistan ve Kuzeybatı İran toprakları içerisinde yer alan kaleler ve kentlerdir. Bahsi geçen zaman dilimi ve bölge içerisinde Urartu Krallığı'na ait aydınlatma araçları arkeolojik veriler ışığında incelenmiştir.

Çalışmamızda uygulanan yöntem, Urartu Krallığı'na ait aydınlatma araçları hakkında bilgi derlemek ve bu araçların kullanım amaçlarını araştırmaktır. Çalışma hazırlanırken uygulanan yöntem; konu hakkında yazılan makale ve kitapların detaylı incelenmesi ve bu kaynak ışığında aydınlatma araçlarının tipolojik tanımlanmasının yapılmasıdır. Aydınlatma araçları ile ilgili tanımlama ve sınıflandırmada farklılıklar olması nedeniyle eldeki kaynaklar karşılaştırılıp ortak bir terminoloji kullanılmasına gayret edilmiştir. Urartu metal aydınlatma gereçleri incelenirken, Urartu Krallığı öncesinde Erken Demir Çağ ve krallığın çağdaşı olan Yakındoğu kültürlerindeki aydınlatma araçlarının kullanımları da irdelenmiştir. Ayrıca tez çalışması hazırlanırken konunun daha detaylı olarak aktarılması amacı ile çalışma içerisinde belirli ana ve ara başlıklar kullanılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde, aydınlatmanın Paleolitik Çağ'dan (MÖ 400.000-10.000) Geç Demir Çağ'a (MÖ 7-4 yy) kadar olan zaman dilimi içerisinde Anadolu'daki gelişimi hakkında genel bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Urartu aydınlatma araçlarının yapım malzemesi ve teknikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Urartu aydınlatma araçları alt başlıklara ayrılarak aydınlatmada kullanılan araçların tipolojisine yer verilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, Urartu Krallığı'nda aydınlatma araçlarının kullandığı mekânlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu mekânlar alt başlıklarıyla; kaleler, saraylar, tapınaklar, yaşam alanları ve mezarlar olarak sıralanmıştır.

Çalışmamız, sonuç ve öneriler bölümü hazırlanarak sonlandırılmıştır.

1.BAŞLANGICINDAN GEÇ DEMİR ÇAĞI'NA KADAR AYDINLATMANIN ANADOLU'DAKİ GELİŞİMİ

İnsanoğlunun aydınlatma araçlarına duyduğu ihtiyacın kökeni Paleolitik Dönem'e (MÖ 400.000-10.000) kadar uzanmaktadır. Hayvansal yağ yakarak mağaraları aydınlatmaya çalışan Paleolitik Çağ insanı ile günümüzde son teknolojiyi kullanarak mekânları aydınlatmaya çalışmakta olan insanların amacı aşağı yukarı aynıdır.

Ateşi kullanmayı öğrenmek insanların yaşamlarını daha da kolaylaştırmıştır. İnsanlar, ateş ile birlikte korunma, ısınma ve pişirme gibi ihtiyaçlarının yanında aydınlatma gereksinimini de gidermeye başlamıştır. İnsanoğlu ateşle ısınabileceğini, yemeğini pişirebileceğini ve bununla birlikte vahşi hayvanlardan ve kötü ruhlardan korunabileceğini ve hatta gecenin karanlığını aydınlatarak karanlığa çözüm bulmayı öğrenmiştir. Örneğin; Antik Yunan dünyasında kullanılan ocak, yemek pişirmenin yanında ısınma aracı olarak da kullanılmıştır (Homeros, 1998: 263).

Ateşi kontrol altına alan insan, ateşi aydınlatma için kullanmaya başlayarak önemli bir adım atmıştır. Yaşanan bu gelişmeler çalışma konumuz olan aydınlatma araçlarının araştırılmasını doğurmuştur. Mağara duvarlarına yapılan resimlerden kandilin Paleolitik Dönem'de aydınlanma aracı olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır (Öztürk 2003: 23).

1.1 Meşale

Meşale Paleolitik Dönem'den beri kullanılan aydınlatma aracıdır (Bailey, 1963: 17). Meşale, yapımının kolay olması ve malzemesine doğada kolay ulaşılması sebebiyle çok tercih edilmiştir. Meşale ilk aydınlatma aracı olarak bilinmektedir. Meşalenin ana maddesi ahşaptır (Çokay 2000: 4). Gelişen teknolojiyle beraber ilerleyen dönemlerde meşalenin ucuna keten sarılarak aydınlatma sağlandığı bilinmektedir.

Anadolu'da Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerde meşalenin nasıl kullanıldığına dair detaylı arkeolojik veriler bulunmamaktadır. Meşalenin, Ön Asya

dünyasında önce Mısır, ardından Asur uygarlığında kullanıldığı bilinmektedir (Çokay, 2000: 2). Bu uygarlıklarda meşale; reçine, katran gibi yanıcı sıvıların içine batırılmış saz veya asma dallarından elde edilmiştir.

Antik Yunan Medeniyetinde, önceleri sadece bayramlarda ve törenlerde meşalelerle aydınlatılan agora ve caddeler, daha sonraları birçok yerde kullanılmaya başlanmıştır. Geceleri caddelerin sürekli olarak aydınlatılması Ammimanus Marcellinus'un da belirttiği gibi ilk kez Anciokeia'da gerçekleşmiştir (Forbes, 1958: 166).

1.2 Kandil

Kandil, topraktan veya metalden yapılmış, içine yağ ve bir fitil bölümü eklenerek kullanılan aydınlatma aracıdır. Birçok dönemde kullanılan kandillerin en erken örnekleri Erken Paleolitik Dönem'e kadar tarihlenmektedir. Bu dönemdeki kandiller deniz kabuğu ve taştan yapılmıştır (Çokay, 1998: 10).

Neolitik Dönem'e tarihlenen kandillerin geniş ayaklı kaplar olduğu bilinmektedir. Nitekim Fikirtepe'de yaşayan insanların, bu tür kapları kandil olarak kullandığı bilinmektedir (Öztürk, 2003: 23).

Nablus yakınlarındaki Tell-el Far'ah'ta Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen (MÖ 4. Binde) el yapımı kandiller bulunmuştur. Yapılan ilk kandiller derin olmayan kâse biçimlidir. Bu tip kandillerin İlk Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da ortaya çıktığı kabul edilir (Şahin 2008: 23).

Tunç Çağı'nda kullanılan çanak şekilli kandillerin, fitilin geçebileceği şekilde delikler açılarak kullanım gördüğü bilinmektedir (Resim 2). Erken dönem kandilleri zamanla gelişim göstererek geniş hazneli, uzun ve daha estetik bir burun yapısına kavuşmuştur. MÖ 2000-1500'lü yıllarda kâse biçimli, dört ucu hafif dış bükey, ucundan fitil çıkarılarak yakılan kandiller görülmüştür (Lu Allen, 1997: 170).

Hititlerde kandil kullanıldığına dair bilgiler Hitit merkezlerinde yapılan arkeolojik veriler ile desteklenmektedir. Hititçe "DUG- sasanna" kelimesinin kandil olabileceği düşünülmektedir. Üzüm salkımına benzeyen (Çizim 1) bu

kandil pişmiş topraktan yapılmıştır. İçerisinde yanık izlerine rastlanması kandil olabileceği yorumlarını doğurmuştur (Kınal 1960: 156).

MÖ 7 yy. dönemine bakıldığında; Atina kandilleri de sığ (derin olmayan) ve çanak şekillidir (Çizim 2). Bu kandillerde fitilin düzgün durması için uç kısmı iki yandan hafifçe ileri bükülmüştür (Çokay, 2000: 12). Arkaik Dönemde Atina, Korinth ve Batı Anadolu’da yeni kandil tipleri görülmüştür. Diğer bölgelerde de yerel çömlekçilerin bu tür kandilleri taklit ettiği görülmektedir (Çokay, 2000: 13).

Arkaik Dönemde görülen yeni tip kandiller köprülü, burunlu ve boru askı deliklidir. Antik dönem çömlek ustaları, çanak şekilli kandillerin taşınması sırasında karşılaşılan zorlukları gidermek amacıyla kandil gövdesini derinleştirmiş ve üst kısmını ise kapatmışlardır. Akdeniz ve Karadeniz coğrafyasında da görülen bu kandiller, yerel çömlek ustaları tarafından taklit edilmişlerdir (Çokay, 2000: 10).

MÖ 6. yy. ile 5. yy. arası kandiller artık çarkta yapılmaya başlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde çarkta yapılan ve yeni şekillerin oluşturulduğu bu kandiller ticarete de önemli bir yere sahip olmuştur (Tavukçu, 2007: 127).

Kandillere koyulan yağ çeşidi, coğrafi ve ekonomik şartlara göre değişiklikler göstermiş, zeytinyağı yerine susam veya beziryağı da kullanılmıştır (Çoruhlu 2008: 55). Kandillerde çoğunlukla zeytinyağı yakılır, bazı durumlarda zeytinyağının içine tuz katılırdı (Soysal, 1997: 940). Herodot Mısır’a gittiğinde Sais Şehrinde gördüğü yağ kandilinden:

“bunlar yağ ve tuzu karıştırarak geniş çanaklara dolduruyorlar ve bunun üzerine bir fitil koyuyorlar bütün gece yanyor.” şeklinde bahsetmektedir (Herodot, 62).

Urartu nekropollerinde yapılan kazılarda çok sayıda kandillere rastlanması, bunların mezarlara ölü hediyesi olarak bırakıldığının bir göstergesidir. Van/Altıntepe halk mezarlığında KM5, KM17 ve KM22 nolu mezarlarda Urartu Dönemi’ne ait kandil görüldüğü bilinmektedir (Yiğitpaşa, 2016: 418). Ayrıca Urartu Krallığı’na ait görkemli kaya mezarlarının duvarlarındaki nişlere, pişmiş topraktan kandiller konarak karanlık olan bu alanların, gömü töreni sırasında

aydınlatılmasının sağlandığı tahmin edilmektedir (Resim 4) (Sevin-Kavaklı, 1996: 25-26).

1.3 Şamdan

Bir diğer önemli aydınlatma aracı da şamdanlardır. Şamdanlar; üzerlerinde bulunan sığ tabak biçimli kandiller ve bu tabakları taşıyan ayaklıkları ile oluşturulmuş aydınlatma araçlarıdır (Çokay 2000: 27) (Resim 3).

Duvar aydınlatıcıları olarak adlandırılan şamdanların ilk olarak Ön Asya, Mısır ve Kıbrıs'ta Son Tunç Çağ'ında (MÖ 1450-1200) kullanıldığı bilinmektedir. Bu tip aydınlatma araçlarının ilk örnekleri MÖ 14.yy. tarihlendirilmektedir (Rutkowski, 1979: 189).

Urartu Krallığı'na ait şamdanların, ayakları genellikle boğa toynakları şeklinde yapılmış ve bir tripod ile ayakta durması sağlanmıştır. Bu tripodların bacakları arasında bağlantıyı sağlayan düz çubukların üzerine olasılıkla dinsel bir amaçla aslan figürinler yerleştirilmiştir (Çokay, 2000: 27). Şamdanlar bronzdan yapılmış seri üretimlerdir ve ait oldukları dönemin sanatsal zevkini de yansıtmaktadırlar (Çokay, 2000:28).

2.URARTU AYDINLATMA ARAÇLARININ MALZEME VE YAPIM TEKNİKLERİ

Doğu Anadolu'da büyük bir krallık kuran Urartuların, birçok malzemeyi çok iyi işledikleri ve bunları değişik alanlarda kullandıkları bilinmektedir. Bir kısmı metalden yapılmış olan aydınlatma araçlarının daha iyi anlaşılabilmesi için, Urartu metal işçiliğinin incelenmesinde fayda vardır.

Yapılan arkeolojik kazılar esnasında çoğunlukla pişmiş toprak ve metalden aydınlatma araçları ortaya çıkarılmıştır. Çoğu pişmiş topraktan yapılmış olan kandillerin metal örnekleri ise şamdanlar ve el biçimli kandil veya meşale taşıyıcı olarak bilinmektedir. Urartu pişmiş toprak kandillerinin, ıslak kilin elle şekillendirilerek yapılmış olduğu bilinmektedir. Metal aydınlatma araçlarının ise döküm ve dövme tekniğiyle yapıldığı ileri sürülmüştür (Merhav 1991: 339).

Pişmiş toprak kandillerin elle şekli verilen hazne kısmı, kandile temel biçimini veren ilk ögedir. Daha sonra kandilin diğer kısımları, burun ve yağın süzüldüğü süzgeç kısmı eklenmiştir (Çokay, 2000: 14).

Merhav'ın (1991: 53) incelediği bir Urartu şamdanı hakkında; şamdanın parçalarının döküldüğü alaşıma bakır ve kalayın yanı sıra kurşunun da katıldığını ve bu yolla metalin akışkan özelliğinin artırıldığı dile getirilmiştir.

2.1. Pişmiş Topraktan Yapılmış Aydınlatma Araçları

Elde, çarkta ve kalıp yapımı olmak üzere üç değişik teknikte (Walters, 1914: XVXXI; Bailey, 1972: 13; Çokay, 1998: 13; Öztürk, 2003: 27; Aydın Tavukçu, 2007: 121; İnanan, 2007: 50; Metin, 2012: 24) yapıldığı bilinen kandil formlarının çark kullanımıyla birlikte zaman içerisinde değişip geliştiği görülür. Kandil formlarında omuz kısmı zamanla içe dönerek kapanmaya ve burun kısmı uzamaya başlamış, bu teknikle kandil formlarına yenilikler getirilmiştir (Walters, 1914: XVIII). Gövdenin veya yakıt haznesinin aşamalı olarak kapanması kullanım kolaylığı getirmiş, böylece yakıtın dökülme ihtimali azalmıştır (Bailey, 1972: 9). Çark yapımı kandillerde yağ haznesi, çark üzerinde döndürülerek şekillendirilir, çark izleri hamur deri sertliğindeyken düzeltilirdi (Bailey, 1972: 13). Kandilin

çarkta yapıldığı, kaidede bulunan ve kandil gövdesinin çarktan alınırken bir ip veya tel yardımıyla kesilmesinden oluşan yay izlerinden anlaşılmaktadır. İncelediğimiz eserlerin hepsinde de gövde ve tabanlarında bu izler görülebilmektedir. Çark yapımı kandillerin elde veya kalıpta hazırlanan ağız ve kulp kısımları, isteğe göre hamur kurumadan gövdeye monte edilirdi (Bailey, 1972: 13; Çokay, 1998: 13; Metin, 2012: 24). Gövdesi hazırlanan kandile isteğe bağlı olarak kaide ve burun eklenirdi. Burun kısmı kandile eklendikten sonra içi boş bir tüple fitil deliği açıldığı bilinmektedir (Çokay, 1998: 13; Metin, 2012: 24).

Urartu Krallığı'nda pişmiş topraktan üretilmiş aydınlatma araçlarının sayısı oldukça fazladır. Malzemesi pişmiş toprak olan kandiller, genellikle sığ bir tabak biçimindedir. Bu sığ tabağın kenarının bir kısmı, fitilin düzgün bir şekilde durabilmesi için hafifçe öne doğru uzatılmaktadır (Sivas, 1998: 217). Öne doğru uzayan burun benzeri kısmın en erken örnekleri uzun ve gaga şeklinde olup ilerleyen dönemlerde boyutunun küçüldüğü gözlenmiştir. Pişmiş topraktan üretilmiş kandillerin altında kaide bulunmamaktadır.

Urartu kandillerinin yapım malzemesini Van-Karagündüz Nekropolü'nde bulunan örneklerden bilmekteyiz. K1 mezarında bulunmuş olan pişmiş toprak tek hazneli kandil, elle şekillendirilerek yapılmıştır. Kandil, açık kahve hamurludur (Savrum, 2002: 188).

Karagündüz K3 mezarında bulunan pişmiş toprak kandil de el yapımı olup, pembe hamurludur (Savrum, 2002: 149).

2.2. Metalden Yapılmış Aydınlatma Araçları

Metal yapımı aydınlatma araçları, Urartu maden sanatının önemli bir bölümünü oluşturur. Urartular, kandillerin ilk örneklerini pişmiş topraktan yapmışlardır. İlerleyen dönemlerde ise metalden aydınlatma araçları üretmeye başlamışlardır. Urartular, metal kandil örneklerini pişmiş toprak kandillere benzer formda üretmişlerdir. Metal kandiller sığ bir çanak şeklinde olup, yine metal bir levha yardımıyla dövülerek yapılmıştır (Tarhan, 2009: 118).

Metal yapımı aydınlatma araçları arasında kandiller, şamdanlar, el biçimli kandil veya meşale taşıyıcıları yer almaktadır.

Metal yapımı kandiller dövme tekniği ile yapılmış olup form olarak sığ çanak formludur. Urartular genellikle metal yapımı kandilleri bronzdan üretmişlerdir (Merhav, 1992: 204). Bunun nedeni, diğer metallere kıyasla daha sağlam bir malzeme olmasıdır.

Urartu metal kandilleri çökertme tekniğiyle yapılmıştır. Bu teknikte; metal levha, istenilen şekle getirilmek için kenarlardan başlayarak dibe kadar çekiç ve tokmaklarla dövülmektedir (Yazgan, 1996: 14).

Taşınabilir aydınlatma araçlarından biri olan kandiller, ısındığında eli yakmaması amacı ile arkalarına kulp eklenerek kullanılmıştır (Merhav, 1992: Res. 14). Metal kandillerin sap kısımları, perçin tekniğiyle yapılmıştır (Tarhan, 2009: 126).

Merhav'ın incelediği Urartu şamdanlarının bazılarının gövdesi demirden, ayak kısımlarının bronzdan üretildiği bilinmektedir (Merhav, 1991: 338). Ayrıca bu türdeki şamdanların ayak kısımlarına süsleme amaçlı küçük aslan ve mitolojik hayvan heykelleri eklenmiştir. Örneğin, Toprakkale'de ele geçen şamdan; 1.36 m yüksekliğinde, gövdesi kademeli olarak yerleştirilen yapraklarla bezenmiştir. Üçayaklı şamdanın ayakları boğa toynakları şeklinde üretilmiştir. Üçayaklı şamdanların ayak kısımlarının boğa toynağı şeklinde sonlandırılması, Urartu sanatında sık kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Barnett, 1950: 23). Şamdanlar üzerine aplike edilmiş aslan heykelcikleri, içi dolu döküm tekniği kullanılarak üretilmişlerdir (Merhav, 1991: 339).

Üçayaklı şamdanların ayakları, balmumu tekniğiyle yapılmıştır. Bu teknikte objenin formu, kolayca şekillendirilebilen balmumundan hazırlanır. Daha alttan ve üstten iki delik bırakılmak suretiyle kil ile kaplanır. Kil kuruduktan sonra ateşle dağlanır. Böylelikle, hem çamurun pişmesi hem de içindeki balmumunun eriyerek dışarıya akıtılması sağlanır. Eriyen balmumunun yeri boş kalır. Boş kalan yere eritilen maden dökülerek istenilen şekil elde edilir (Çavuşoğlu, 2002: 24).

Demirden yapılmış olan yağ kandilinin çapı 19,8 cm olup, alt kısmından baş kısmına doğru giderek sivrileşen, uzunluğu 9 cm civarında bir sap kısmı bulunmaktadır. Bu sapın bir nesne üzerine monte edildiği düşünülmektedir (Çilingiroğlu, 2010: 3).

Urartu sanatına özgü olduğu düşünölen ve Urartu metal aydınlatma gereçleri içerisinde şekliyle dikkat çeken örnek, el şeklinde biçimlendirilen taşıyıcıdır. Tamamı bronzdan üretilen yumruk biçimli taşıyıcı, döküm tekniğinde yapılmıştır. Bilekten başlayarak tüm ayrıntılarıyla betimlenen elin parmak ayrıntıları ve eklem yerleri gerçeğe yakın bir şekilde yansıtılmıştır (Çilingiroğlu, 2010: 4).

3. URARTUDA AYDINLATMA VE AYDINLATMA ARAÇLARI

3.1. Aydınlatma

Urartu Dönemi kale kazılarında ortaya çıkartılan birçok arkeolojik veri Urartu sanatı ile ilgili bilgilerimize ışık tutmuş ve bilmediklerimizin aydınlığa kavuşması konusunda önemli katkılar sağlamıştır.

Aydınlatma gereçlerinin kullanım alanları hakkında çeşitli iddialar bulunmaktadır. Bunlardan birisi bu araçların Urartu yerleşim merkezlerindeki kale ve sur duvarlarına açılmış kör pencerelere konulduğu yönündedir (Çilingiroğlu, 2014:1). Urartu Krallığı'na ait merkezlerdeki kale ve sur duvarlarının üst yapısında kör pencere (15a) adı verilen bazı küçük nişlerinin var olduğu, Urartu görsel sanatları üzerinde betimlenen kale tasvirleri üzerinde gözlemlenmiştir (Loon, 1966: Lev. XX). Örneğin, Adilceviz Kef Kalesi'nde bulunan ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen bir taş kabartma üzerinde (Resim 16) , Toprakkale'de bulunan tunç kabartmada (Resim 15b) ve birçok tunç kemer ve adak levhası üzerinde yer alan kale tasvirlerinde kör pencerelerin varlığına rastlamak mümkündür. Karmir-Blur ve Çavuştepe kalelerinde ortaya çıkartılan arkeolojik veriler, en azından bazı Urartu kalelerinin kerpiç duvarları üzerinde yer alan kör pencerelerin var olduğunu ortaya koymaktadır. (Erzen, 1988: 44, Fig. 23, Çilingiroğlu, 1997: 70; Tarhan, 2011: 324).

Urartu tapınak cellalarının içi penceresiz olup, cella içerisine sadece koridorun sonundaki ahşap kapı kanatlarının açılması durumunda ışık içeri girebilmiştir (Çilingiroğlu, 1998: 230).

Aşağı Anzaf Kalesi'nde pitoslu odanın kerpiçten yapılan doğu duvarına dört niş açılmıştır. Nişlerin üst kısımları üçgen biçimli olup; nişlerin içine mekânı aydınlatma için kandiller konulduğu bilinmektedir (Belli, 1999: 206).

3.2. Aydınlatma Araçları

Urartu aydınlatma araçlarının tipolojisi; kandiller (Pişmiş toprak ve metal), şamdanlar ve el biçimli taşıyıcı olarak gruplandırılmıştır. Aydınlatma araçlarında tipolojik ayrıma gidilmiş ve her ana başlık kendi içerisinde, yapım malzemesine

göre alt gruplara ayrılmıştır. Tipolojik olarak ele alınan kandiller, yapım malzemesi başlığı altında, pişmiş toprak ve metal yapımı kandiller olarak aktarılmıştır..

3.2.1 Kandiller

İçerisine bitkisel veya hayvansal yağ ile birlikte fitilin yakılmasıyla, tek ya da birden fazla buruna sahip olan, genelde pişmiş topraktan ve taşınmasını kolaylaştırmak için küçük yapılan aydınlanma aracına kandil denir. Kandillere Urartuca ne denildiği henüz bilinmemektedir. Ancak şamdan örneklerine Urartuca “Dasusi” denildiği bilinmektedir (Çokay, 2000: 27). Türkçede kullanılan kandil sözcüğü Latince kökenli bir kelime olup, içine sıvı yağ konulup bir fitil yardımıyla yakılan aydınlanma aracı olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2012: 21).

Urartu kandillerini yakından incelediğimizde çeşitli form özelliklerine sahip oldukları görülmüştür. Bu doğrultuda, Urartu kandillerinin yapım malzemesi bakımından iki, formları bakımından ise yedi gruba ayrılarak incelenmesi uygun görülmüştür. Yapım malzemesi olarak pişmiş toprak ve metal kandiller adı altında değerlendirilen eserlerden pişmiş toprak kandiller, haznesi bakımında tek hazneli, iki hazneli, dört hazneli, yuvarlak hazneli ve köprülü olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Metal kandiller ise form bakımında tutamaklı (kulplu) ve tutamaksız (kulpsuz) olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Metal aydınlatma araçları içerisinde kandil dışında şamdanlar ve el biçimli taşıyıcılar yer almaktadır

Urartular, kandilleri aydınlatma dışında dini törenlerde de kullanmışlardır. Urartu nekropol alanlarında mezar içinde kandillerin bulunması (Derin 1993: 141), öteki dünya inancıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca şamdan üzerinde “tanrıya adanmıştır” ibaresinin yer alması (Payne, 2006:5), dinsel bir olay (adak) için kullanıldığını kanıtlamaktadır. Urartular, diğer çağdaş kültürlerde olduğu gibi ölümden sonra da yaşamın devam ettiğine inanıyorlardı. Mezarlara konulan yiyecek, içecek ve ölü hediyeleri bu düşüncenin göstergeleridir.

Metal kandiller dövme tekniği ile yapılmış olup form olarak pişmiş toprak kandillere benzemektedir (Merhav, 1992: 204). Metal kandillerin, pişmiş toprak kandillere göre maliyetli ve uğraş gerektiren bir aydınlatma gereci olduğu için zengin kişiler tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Yapılan birçok arkeolojik kazıda, pişmiş topraktan yapılmış çok sayıda kandilin ele geçmiş olması, pişmiş topraktan yapılmış kandillerin daha fazla kullanıldığını düşündürmektedir.

Urartu pişmiş toprak kandilleri, derin olmayan kâse biçimli olup burun kısmı ise gaga şeklindedir. Fitol, kandilin burun kısmındadır. Aydınlatma buradan sağlanır. Urartu kandillerinde fitil olarak ne kullanıldığı bilinmemektedir. Antik çağda fitil için; kenevir veya işlenmemiş hayvan yününün fitil işleviyle kullanıldığı bilinmektedir (Çokay, 2000: 17). Dolayısıyla Urartularda da coğrafya konum ve susamın çokluğu göz önüne alındığında, susam yağının kullanıldığı düşünülebilir.

Antik dönemde kandil; elle şekillendirme, çark yapımı ve kalıp yapımı olmak üzere 3 farklı yöntemle üretilmekteydi. Urartu pişmiş toprak kandillerin, ıslak kili elle şekillendirilerek yapıldığı tahmin edilmektedir. Yapılan literatür çalışmasında Urartu pişmiş toprak kandilleri için çoğunun el yapımı olduğundan söz edilmektedir (Sivas, 1998:199-201; Savrum, 2002: 188-149; Karabacak, 2001: 77-78). Urartularda, arkeolojik verilerin yetersizliğinden dolayı çark yapımı kandillerin varlığı bilinmemektedir. İlk örnekleri tek hazneli olup ilerleyen dönemlerde birden fazla hazne kısmı da eklenmiştir. Hazne kısmında görülen deliklerin fazlalığının nedeni, yağın daha çabuk süzülmesi olarak düşünülebilir (Çizim 12).

Urartu kandillerinde bezeme görülmemektedir. Sadece kandil içinde bulunan yağın bırakıldığı hazne kısmında birkaç değişiklik yapıldığı görülmektedir. Kandillerin haznesinde bulunan deliklerin arttığı da gözlenmiştir. Yakıt maddesi için bırakılan katı haldeki yağın süzülmesi için yapıldığı düşünülmektedir (Çizim 12).

3.2.1.1 Pişmiş Toprak Kandiller

Ayanis Kalesinin 5-7 ve 8 Nolu mekânlarından ortaya çıkarılan pişmiş toprak kandiller ile (Çilingiroğlu, 2013: 1) birçok Urartu kalesinde bulunan örnekler benzer özellikler göstermektedir (Közbe, Çevik vd. 2001: 137; Lev. VI 18-19).

Kandillerin fitil bölümlerine genellikle ip veya paçavra yerleştirilmesi amacı ile ezilerek oluk oluşturulmuştur. Pişmiş toprak kandillerin çapları 10,0 ile 20,0 cm arasında değişmektedir (Çilingiroğlu, 2013: 2). Pişmiş toprak kandiller haznesine göre beş tipe ayrılmaktadır. Bunlar; tek hazneli, iki hazneli, dört hazneli, yuvarlak hazneli ve köprülüdür.

3.2.1.1.1. Tek Hazneli Kandiller

Sığ bir tabak biçiminde olan tek haneli kandiller şekil itibari ile iki hazneli kandillere benzemektedir. Tek bölümden oluşan bu kandillerin iki hazneli kandiller ile aralarındaki fark ise hazne sayısıdır. Burun uçları ise gaga şeklindedir. (Resim 6, Çizim 4). Kandillerin içlerinde yağın süzülmesi için delikler mevcuttur.

Bu tipteki kandiller Ayanis Kalesi'nde bulunmuştur (Çilingiroğlu, 2014: Res. 2).

3.2.1.1.2. İki Hazneli Kandiller

Yapım maddesi pişmiş toprak olan bu türdeki kandiller, yağın bırakıldığı hazne ile yağın yakıldığı fitil bölümü olmak üzere iki kısımdan oluşur. Bu iki bölümün dışında hazneli kandillerde genellikle tutacak kısmı da bulunur. Tutacak kısmı olmayan kandiller ise bir nesne üzerinde sabitlenerek kullanılmıştır. Bu tipteki kandiller basit ağızlı olup, çanak formuna benzemektedirler (Çizim 3, Resim 5).

Bu tip kandiller, Karagündüz ve Tuşpa nekropollerinde bulunmuştur. (Sivas, 1998: 199).

İki hazneli kandiller gurubuna giren ve 6 deliğe sahip kandil, 6,5 cm uzunluğunda olup içi dışı kahverengi astarlıdır. Burun kısmı hafif öne çıkıntılıdır (Kutlu, 1969: 283) (Çizim 21).

3.2.1.1.3 Dört Hazneli Kandiller

Bu tipteki kandilin formu yarı dairesel olup, dört ayrı haznesi bulunur (Avetisyan, 1999-2000:300) (Çizim 16). Kandillin dış yüzeyi pürüzsüzdür.

3.2.1.1.4 Yuvarlak Hazneli Kandiller

Haznesi yuvarlak olan bu tipteki kandiller bir dudak çıkıntısına sahiptir. Bu grup kandillerin içlerinde yuvarlak şekilli bir bölüm bulunur. (Çizim 17) (Avetisyan, 1999-200: 300). Kandillerin içlerinde yağın süzülmesi için delikler mevcuttur.

3.2.1.1.5. Köprülü Kandiller

Köprülü kandiller, kaba kum katkılı bir hamurdan, el yapımı olarak üretilmiş, açılanmış ve fırınlanmıştır (Sivas, 1998: 218). Bu tür kandiller form olarak dışa dönük ağız kenarlı, keskin omurga geçişli küçük bir çanağın kandile dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Hazne kısmında boyuna bir set bulunduğu için bu ismi alan kandiller, form olarak iki hazneli kandillere benzerlik göstermektedir (Çizim 5). Bu tür kandiller, Urartu sanatına özgü bir form olarak bilinmektedir. Köprülü kandil örneklerine Karagündüz nekropolünde K1, K3 ve K8 mezarlarında rastlanılmıştır (Sivas, 1998: 199). Ayrıca Toprakkale, Karmir Blur ve Bastam’da bu türde kandil örneklerine rastlanmıştır. Bu tip kandillerin MÖ 9.- 7. yy kadar uzun süreli olarak kullanıldıkları bilinmektedir (Sivas, 1998: 240).

3.2.1.2. Metal Kandiller

Metal kandiller genellikle tunçtan döküm tekniği ile oluşturulmuştur. Bu tür kandiller form olarak sığ tabak şeklindedir (Merhav, 1991: 204). Metal kandillerin tutamak kısımları bulunmaktadır. Bu tutamaklar ise perçin tekniği kullanılarak eklenmiştir (Merhav, 1991: 213, Res. 14).

Ayanis Kalesi 11. No’lu oda içerisinde tunçtan yapılmış, sağlam durumda bir kandil bulunmuştur (Çilingiroğlu, 2013: 2). Ele geçen bu kandilin çapı 23 cm’dir. Kandilin yağdanlık bölümünde sekiz adet alt alta dizilmiş delik bulunmaktadır. Ayrıca kandilin arka yüzünde bulunan üç deliğin birinde tunç bir çiviye rastlanmıştır. Bu çiviler, metal kandillerin duvarlara monte edilerek kullanıldığını göstermektedir (Çilingiroğlu, 2013: 2).

Urartu Krallığı’nda metal kandil kullanımı yazılı verilerden de bilinmektedir. Asur kralı II. Sargon’un, Musaşir Kenti’ni ve Haldi Tapınağı’nı yağmalaması ile ilgili metinlerde; “24 adet bronz kazan altlığı, bronz kaseler, bronz

kandil, bronz çengel, bronz halka;” ganimetlerinden bahsedilmektedir (Belli, 2004: 45–46).

Urartu metal kandilleri form olarak üç gruba ayrılır. Bunlar kulplu (tutamaklı), kulpsuz (tutamaksız) ve el biçimli kandiller veya meşale taşıyıcılarıdır.

3.2.1.2.1.Kulplu (Tutamaklı) Kandiller

Kulplu metal kandiller, döküm tekniğinde yapılmış olup şekil olarak pişmiş toprak kandillere benzerlik göstermektedir. Kandilin arka kısmında perçinleme tekniği ile eklenen bir kul bulunmaktadır (Merhav, 1991: 213, Res. 14). Kulplu kandiller yağın yakıldığı hazne ile fitil bölümü olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Berlin Müzesi’nde yer alan kulplu kandil örneği bulunmaktadır. Bu kandil 29.5 cm yarıçapındadır (Merhav, 1991: 214), (Resim 7) .

3.2.1.2.2.Kulpsuz (Tutamaksız) Kandiller

Bu türdeki kandiller, tutamağı olmadığı için bu ismi almışlardır. Yuvarlak gövdeli olan bu kandilin burun kısmı kısa ve yuvarlak formdadır. Yağın konulduğu bölüm (hazne) ve fitil bölümü olmak üzere iki bölümden oluşan kulpsuz kandillerin, şamdan (taşıyıcı) üzerine bırakılarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Form olarak pişmiş toprak kandillere benzemektedirler. Ayanis Kalesi’nde bulunan bu kandil bronzdan üretilmiş olup, çökertme tekniğiyle yapılmıştır (Merhav, 1991: 218). (Resim 8).

Ayanis Kalesi’nde ele geçen demirden tutamaksız bir kandil örneği bulunmaktadır. Eserin çapı 19,8 cm dir. Çanak biçimli demir kandilin altında giderek sivrileşen ve uzunluğu 9 cm olan bir sap kısmı bulunmaktadır (Çilingiroğlu, 2014: 2) (Resim 11, Çizim 7).

3.2.1.2.3. El Biçimli Kandil veya Meşale Taşıyıcı

El biçimli kandil taşıyıcıları, Urartu sanatına özgü olduğu düşünülen ve şekliyle dikkat çeken eserlerdir. Bu el biçimli taşıyıcılar, yumruk şeklinde biçimlendirilmiştir. Eserin arkasında 24 cm uzunluğundaki siggatu denilen çivi bulunmaktadır. Bu taşıyıcılar duvara monte edilerek kullanılmaktadır. Ayanis

Kalesi 12 No'lu mekanın kuzey duvarı önünde yumruk biçimli bir kandil taşıyıcısı bulunmaktadır. Bilekten başlayarak tüm ayrıntılarıyla betimlenen elin parmak ayrıntıları ve eklemleri gerçeğe yakın bir şekilde yansıtılmıştır. Tırnaklar itina ile işlenmiş olup elin yumruk şeklini alması ile oluşan avuç içindeki doğal çizgiler çok net bir şekilde gözlenebilmektedir. Bilek kısmı ince bir yapıya sahiptir ve bilek üzerinde her iki ucunda aslan başı olan ve Urartu sanatında birçok örneğini yakından tanıdığımız bir bilezik yer almaktadır (Çilingiroğlu, 2014: 4). Kabartma tekniği ile işlenen bileziğin iki ucunda yer alan aslanların yeleleri ve yüz hatları kazıma tekniğiyle betimlenmiştir. Yumruk biçimli kandil taşıyıcısının bilek kısmından başlayarak uzayan çivi bölümü dikdörtgen formludur. Çivinin bilek ile birleştiği yerin kalınlığı 3 cm'dir (Resim 9 ve 10). Meşalenin yumruk biçimde sıkılmış olan elin ortasındaki boşluğa konulduğu sanılmaktadır (Çilingiroğlu, 2014: 3).

Urartu sanatı örneklerinde şimdiye kadar tek örnekten bilinen yumruk biçimli kandillerin en yakın örneklerine ise MS 9. Yy inşa edildiği sanılan kiliselerde rastlanmıştır (Çilingiroğlu, 2014: 4).

3.2.2. Şamdanlar

Urartu kralı Minua (MÖ 830-810) dönemindeki çivi yazılı belgelerde "Dasusi", II. Rusa (MÖ 660-645) döneminde ise "Tanasi" olarak isimlendirilen (Çokay, 2000: 27) şamdanların gövdesi demirden ayak kısımları ise tunçtan üretilmiştir (Merhav, 1992: 263). Kimi zaman Urartu metal şamdanlarının üç ayak kısımlarına metal veya fildişinden figürinler yerleştirilmiştir (Resim 3). Urartu şamdanları Toprakkale ve Aznavurtepe kazıları sırasında ele geçen örneklerden bilinmektedir. Toprakkale'de ele geçen şamdan örneği, tunçtan döküm tekniği ile üretilmiştir. Şamdanın üst kısmında bulunan kandil çanak formludur. Kandilin altında içi boş döküm tekniği ile yapılmış boru kısmında yaprak desenleri yer almaktadır. Boru biçimli gövdenin altında kavisli bir biçimde işlenen şamdan ayakları yer almaktadır. Şamdanın üç ayağı boğa toynağı biçiminde işlenmiştir. Şamdan ayakları üç ayrı parçadan oluşmaktadır. Boğa toynağı biçiminde olan kısmın üzerinde kavis formlu ayaklar perçinlenme yöntemi ile monte edilmiştir. Bu ayaklar ise boru biçimli gövdeye perçinlenmiştir (Merhav,1991: 342 ve 343).

Ayakların hemen üzerinde ise kükreler pozisyonunda oldukça gerçekçi biçimde işlenen tunçtan aslan figürinleri yer almaktadır. Şamdanın üzerinde çivi yazısı ile “Rusa” yazmaktadır. Bu nedenle tam olarak tarihlendirilememektedir. Ancak şamdan ayaklarında bulunan kükreler pozisyonunda işlenen aslan figürinlerinden yola çıkarak II. Rusa dönemi sanatsal özelliklerine daha çok uyduğu gözlemlenmiştir. Şamdan yaklaşık olarak 1.36 m yüksekliğindedir (Lehmann- Haupt, 1931: 483) (Resim 13).

Metal şamdanların bir başka örneğine Patnos Aznavurtepe’de rastlanmıştır. Burada ele geçen şamdanın üzerinde Urartuca; “*İşpuini oğlu Minua bu şamdanı efendi tanrı Haldi’ye adadı. Tanrı Haldi’nin kudretiyle, Minua, güçlü kral ve Biainili Ülkesi’nin kralıdır.*” yazısı bulunmaktadır. (Payne, 2006: 5)(Resim 13).

Bunun dışında Almanya’da bulunan bir müzede kadın biçimli bir şamdan Urartu Dönemi’ne tarihlendirilmiştir. Bu şamdanın benzer örneğini Grek uygarlığında görmek mümkündür (Akurgal, 2005: Res.157).

Urartu şamdanlarının benzer örneklerine, Yeni Babil mühürleri üzerinde rastlanmıştır. Rahip figürünü yanında Urartu örneklerine benzer bir şamdan yer almaktadır (Çizim 8). Bu durum, şamdanların MÖ 1.binde dini bir araç olarak kullanıldıkları şeklinde yorumlanmıştır (Çokay, 2000: 27).

4.AYDINLATMANIN KULLANILDIĞI MEKÂNLAR

Urartu Krallığı'na ait olan kale ve kentlerde mimari öğelerin çoğu zaman içerisinde tahrip olması nedeni ile aydınlatmanın nasıl yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Aydınlatmanın nasıl yapıldığı konusunda bilgiler ise aydınlatma araçları sayesinde sağlanmaktadır. Aydınlatma araçlarından özellikle kandillerin evlerde (Çokay, 1998: 24-25), tapınak-kutsal alanlarda (Çilingiroğlu, 1998: 230), kale ve saraylarda (Ayman, 2013: 206), kısacası insanoğlunun var olduğu bütün alanlarda kullanıldığı açıktır. Kandillerin bir diğer kullanım alanı mezarlardır (Sevin ve Kavaklı, 1996: 25). Eski Çağ'da ahiret inancı nedeni ile öteki dünyada kullanılacağı düşüncesi ile mezarlar içerisinde de kandiller konulmuştur (Çevik, 2000: 80).

4.1. Kaleler

Urartu kale mimarisinde kullanılan aydınlatma sistemleri tam olarak bilinmemesine karşın kazılar sırasında ele geçen bazı eserler, kale mimarisinde aydınlatmanın nasıl yapıldığı konusunda bilgiler vermektedir. Urartu kalelerinin bazılarında “T” biçimli kör pencereler, pencere açıklıkları, metal kandiller ayrıca levhalar üzerinde yer alan mimari betimlemelerde görülen pencere sistemleri dikkat çekmektedir (Çilingiroğlu,1997:Çizim 3) .

“T” biçimli kör pencereler; Adilcevaz Kef Kalesi'nde ele geçen ve şu anda Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen taş kabartma (Resim 16) ile Çavuştepe'de kuzey sur duvarına yakın bir alanda ele geçen 2 taş kabartma ve metal kemerler üzerinde yer alan mimari betimlemelerden bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2002: Resim 299).

Çavuştepe'de bulunan 2 bazalt kabartma üzerinde yer alan “T” biçimli pencerelerin dekoratif amaçla kerpiç duvarlar üzerinde kullanıldığı sanılmaktadır. (Çilingiroğlu, 1997: 62-63).

Urartu kalelerinden biri olan, Teişebaini URU (Karmir Blur), aşağı yerleşmeden ortaya çıkarılmış bir mimari yapıda odaların yan duvarları ile tavanına aydınlatma amacı ile pencere açıklıkları yerleştirildiği bilinmektedir (Ayman, 2013:

206). Ayrıca sarayın güneybatısında bulunan standart planlara sahip bitişik nizamda inşa edilen konutların ve merkezde yer alan büyük odada üstten aydınlatma pencerelerinin açıldığı kazı raporlarında belirtilmiştir (Martirosjan, 1964: 267).

4.2. Saraylar

Urartu saray yapılarının aydınlatma sistemleri hakkındaki bilgiler Giriktepe Sarayı, Toprakkale, Armavir-Blur ve Ayanis Kalesi'nde bulunan örneklerden bilinmektedir. Örneğin, Giriktepe Sarayı, taht salonuna ait karanlık mekânların aydınlatılması, tavandan açılan pencereler ve kapılar aracılığıyla sağlanmıştır (Balkan, 1964: 240). Toprakkale'deki saray yapısında ise üçayaklı şamdan ele geçmiştir. Bu şamdanın üzerinde Urartuca "*Rusa ve Rusa'nın deposuna aittir*" (Payne 2006: 12.3.4) ifadesinden şamdanın sarayı aydınlatması amacı ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayanis Kalesine ait 5, 7 ve 8 No.lu alanlarda tunç ve pişmiş topraktan kandiller bulunmuştur. Kandiller, saray yapısında karanlık mekanların kandiller tarafından aydınlatıldığını göstermektedir (Çilingiroğlu, 2014: 1).

Aydınlatma araçlarının dışında, mekanların daha aydınlık görünmesi amacı ile duvarların renklendirildiği de anlaşılmaktadır. Armavir-Blur Kalesi sarayındaki odaların duvarları beyaz badana ile boyanmıştır (Memiş 1997: 48). Olasılıkla bu açık renkli duvar badanası; ışığın daha fazla yayılmasını sağlamak amacı ile kullanılmıştır.

4.3. Tapınaklar

Urartu anıtsal mimarisinin yansıtıldığı önemli yapılardan olan tapınakların nasıl aydınlatıldığı; yapıların kerpiç duvarlarının yıkık durumda olması nedeni ile tam olarak bilinmemektedir (Çilingiroğlu, 1997: 56). Kare planlı ve kare cellalı olan tapınakların kerpiç duvarları üzerinde pencere açıklıkları olması muhtemeldir (Resim 17). Ancak genel olarak cellaların penceresiz olduğu ve mekanın sadece kapıdan gelen ışık sayesinde aydınlatıldığı sanılmaktadır (Çilingiroğlu, 1998: 230).

Tapınaklarda aydınlatma aracı olarak şamdanların kullanıldığı bilinmektedir. Patnos Aznavurtepe Kral Minua'ya (MÖ 830-810) ait şamdan; kalenin tapınak

alanında ele geçmiştir (Işık, 2008: 35). Bugün ise İsrail müzesinde sergilenen bu üçayaklı şamdan üzerinde, çivi yazısı ile şu ifade yazılıdır; “*İspuini oğlu Menua bu şamdanı efendi tanrı Haldi’ye adadı. Tanrı Haldi’nin kudretiyle, Menua, guclu kral ve Biainili Ulkesi’nin kralıdır.*” (Payne, 2006: 5). Bu ifade ile kral Minua’nın bu tunç şamdanı Tanrı Haldi’nin tapınağına adanmış olduğu ve bu şamdanın tapınağı aydınlatmak için kullanıldığını anlaşılmaktadır.

4.4. Yaşamsal Mekânlar

Urartu yerleşim merkezlerinde, sivil halkın yaşadığı mekanlar da bulunmaktadır. Bu mekanlar genelde kalelerin eteklerinde inşa edilen konutlardan oluşmaktadır. Konutların nasıl aydınlatıldığı sorusu ise Ayanis Kalesi’nde ele geçen bulgular sayesinde tahmin edilebilmektedir (Çilingiroğlu 1997: 81).

Ayanis Kalesi’nin evsel mekanlar (Çilingiroğlu, 2014: Res. 3) olarak tanımlanan 5,7,8,11 No’lu alanlarında aydınlatma araçlarının bulunması, mekanın aydınlatılması için aydınlatma araçlarının kullanıldığı göstermektedir.

4.5. Mezarlar

Urartu dini inancında, ölümden sonra yaşamın devam ettiği sanılmaktadır. Bu nedenle mezarlar genellikle oda biçimli olarak tasarlanmış ve yanlarına çok sayıda ölü hediyesi konulmuştur. Bu armağanlar içinde kandiller de önemli bir yer tutmaktadır (Sevin, Kavaklı, 1996: 25).

Kandillerin mezar hediyesi olarak kullanılması, Eski Çağ’da oldukça yaygındır. Urartu Krallığı’nda da bu geleneğin var olduğu Adilcevaz Kef Kalesi’nde 1 No’lu mezar odasında ele geçen üç delikli bir urne içerisindeki kandilden anlaşılmaktadır. Ayrıca Kef Kalesi’nde bulunan bir çocuk mezarında da benzer şekilde kandile rastlanmıştır. (Çevik, 2000: 76-77, Narçın, 2013: 30). Bu durum, aydınlatma araçlarının işlevselliklerinin yanında dinsel inanış açısından da önemli olduğunu göstermektedir (Çevik, 2000: 80).

Urartu başkenti Tuşpa’da bulunan kral I. Argiştı Mezar’ı içerisinde çok sayıda niş bulunmaktadır. Bu nişlerin mezar odasını aydınlatması için kandillerin konulduğu alanlar olduğu ve bu alanlarda yumruk biçimli kandil taşıyıcılarının

kullanıldığı iddia edilmektedir. (Tarhan, 2011: 314) (Resim 19 ve 20). Erubani kentinde de Urartu mezarları içerisinde kandillere rastlanmıştır (Narçın, 2013: 159).

Kars'ın Sarıkamış ilçesinde bulunan Yoğunhasan kaya mezar kapısının 90 cm. üstünde 70x70 cm. ölçülerinde bir aydınlatma deliği bulunmaktadır (Ayman, 2013: 297, Resim 40) (Resim 20). Bu deliklerin benzerlerine ise Neftkuyu kaya mezarında rastlanmıştır. Pencere görünümüne sahip bu açıklıkların kullanım alanları kesin olarak bilinmemesine karşın aydınlatma açıklıkları olduğu tahmin edilmektedir (Resim 22).

Kalecik, Karagündüz ve Dilkaya mezarlarında çok sayıda kandil ele geçmiştir. Karagündüz K1 mezarında pişmiş topraktan haznesi köpürülü formda bir kandil ele geçmiştir (Savrum, 2002: 199). Kalecik nekropolünde bulunan kandil iki hazneli olup pişmiş topraktan üretilmiştir (Çavuşoğlu, Biber ve Başar, 2009: 275). Ayrıca Karagündüz ve Dilkaya mezarlarının duvarlarında nişler açılmıştır. Bu nişlere mezarların aydınlatılması için kandillerin konulduğu düşünülmektedir (Sevin ve Kavaklı, 1996: 25) (Resim 23).

Van Altıntepe Nekropolü'nde KM 5 dromoslu oda mezarın içinde 2 adet kandil bulunmuştur. (Yiğitpaşa, 2002: 15). Bunun dışında KM 17 dromoslu oda mezarda ise, pişmiş topraktan tek hazneli kandil (Yiğitpaşa, 2002: 24); .KM 22 dromoslu oda mezarda pişmiş toprak iki hazneli kandil (Yiğitpaşa, 2000: 27) ele geçmiştir.

5.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Urartu sanatı, oldukça zengin buluntu grupları ile sosyo-kültürel açıdan incelenebilmektedir. Bu sanat eserleri arasında kandiller önemli bir yer tutmaktadır. Kandiller, şamdanlar ve el biçimli taşıyıcılar olarak sınıflandırılmaktadır. Aydınlatma sistemleri doğal ve yapay olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Çalışma içerisinde Urartu'nun yapay aydınlatma sistemlerine değinilmiştir.

Urartu kandilleri; metal ve pişmiş topraktan üretilmiştir. Form olarak ise kandiller genellikle aynı biçimsel özellikler taşıırken şamdanlar dekorasyon açısından son derece özenli bir işçilik ile üretilmiştir. Urartu kandilleri form açısından farklılık göstermektedir. Örneğin, Pişmiş toprak veya metalden üretilen kandillerin süzgeç delikleri kimi zaman fazla veya az olabilmektedir. Urartularda pişmiş toprak ve metalden yapılan kandiller, birkaç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Yağın bırakıldığı hazne, içine fitilin yerleştirildiği ve yakıldığı burun ve sadece metal kandillerde görülen tutamak (kulp) kısımdır. Urartu kandillerinin üzerinde şu ana kadar bezeme tespit edilmemiştir.

Şamdanlar, tipolojik olarak genellikle ayındır. Üç ayaklı olarak üretilen şamdanların ayak kısımlarına eklenen hayvan figürinleri ise farklılık göstermektedir. Toprakkale'de bulunan üçayaklı şamdanın ayak kısmında sfenks heykelciği var iken, Aznavurtepe'de bulunan üçayaklı şamdanın ayak kısmında aslan heykelciği görülmektedir. Genellikle aslan veya mitolojik yaratık figürinlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu figürinlerin nazardan korunma ve/veya dekoratif amaçlı olarak eklendiği düşünülmektedir. Özellikle Aznavurtepe'de tanrı Haldi'ye adanan şamdan örneğinden yola çıkarak bu tür araçların sadece aydınlatma değil aynı zamanda dinsel boyutunun da olduğunu göstermektedir. Urartu şamdanlarının benzerlerini, Yeni Assur Krallığı ve Pers uygarlığında görmek mümkündür. Asur şamdanlarının gövdesi sade olup ayak kısımları Urartu şamdanlarında olduğu gibi, boğa toynağı şeklinde bezenmiştir.

Metal kandillerin hazneleri bir veya iki bölümden oluşabilmektedir. Yumruk biçimli taşıyıcılar ise Urartu dönemine özgü bir forma sahiptir. Metal kandiller, kendi içerisinde üç gruba ayrılmıştır. Bunlar; tutamaklı (kulplu), tutamaksız (kulpsuz) ve el biçimli kandil veya meşale taşıyıcıdır. Bu tutamaklar form olarak pişmiş toprak kandillere benzemektedir. Tunçtan döküm tekniği ile üretilen kandiller yakıldığında ısındığı için çoğu örneğe tutamak eklendiği görülmektedir. Tutamaksız olan metal kandillerin ise elle ile taşınmayıp herhangi bir nesnenin üzerine, mezarlarda ise oda içerisindeki nişlere bırakılacağı tahmin edilmektedir.

Urartu sanatında bir ilk olması açısından en dikkat çeken aydınlatma aracı el biçimli taşıyıcıdır. El biçimde tasarlandığı için bu ismi almıştır. Yumruk şeklindeki elin ortasında bulunan boşluğa meşalenin konulduğu sanılmaktadır. Urartu sanatı dışında örneğine şimdiye kadar rastlanmayan el biçimli kandil tutacağı, MS 9. yüzyıl sonrasına tarihlendirilen bazı kiliselerde kullanılmıştır. Bu örnekleri İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde görmek mümkündür. El biçimli taşıyıcıların kullanım amacı tam olarak bilinmemesine karşın Van Kalesi'nde bulunan I. Arğişti mezarı duvarlarında bulunan deliklerden yola çıkarak duvarlara takılıp kullanıldığı iddia edilmiştir.

Pişmiş toprak kandiller kendi içerisinde beş gruba ayrılır. Bunlar; tek hazneli, iki hazneli, dört hazneli, yuvarlak hazneli ve köprülü kandillerdir. Form olarak birbirleriyle benzer olmalarına karşın kandil hazneleri farklılık göstermektedir. Sadece bir takım eklentiler yapılmıştır. Birden fazla hazneli kandiller yağ bölümü ve fitil bölümü olmak üzere iki bölümden oluşur iken, tek hazneli kandillerde yağın bırakıldığı kısımda süzgeç delikleri bulunmamaktadır. Köprülü kandiller, Urartu'ya özgü bir form olup sadece burun kısmından arka kısmına dikine çekilmiş bir set bulunur. Bu setin dekoratif amaçla kullanıldığı sanılmaktadır. Çanak formlu kandiller Urartu Krallığı'nda ve çağdaşı olan Asur ve Grek uygarlıklarda da görmek mümkündür. Çanak formlu kandillerin yapımı kolay ve maliyeti ucuz olduğundan çokça tercih edilmiştir. Pişmiş toprak kandiller elle şekillendirilmiştir.

Kandilin ışık vermesini sağlayan fitilin hangi malzemeden yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ama kandilin yanması için susam yağı kullanıldığı

bilinmektedir¹ Yapılan araştırmalara göre, normal yanan bir yağ kandili, bugün zaman zaman evlerimizde kullandığımız mumlar kadar ışık vermektedir. Yanma süresi, yağın niteliğine ve fitilin malzemesine bağlı olarak değişmektedir.

¹ Prof. Dr. Rafet avuşoğlu ile yapılan görüşmede bilgisi alınmıştır.

KAYNAKÇA

Aksoy, A. (2012). *Işık Kaynakları*, Abdullah Kanca Meslek Yüksekokulu Sunum, Trabzon (http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/68_01_00_d3c83.pdf) (Erişim Tarihi: 03.04.19)

Ancın, C.M. (2011). *Urartu Dini Mimarisi; Kare Cellalı Tapınak Kompleksleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Akurgal, E. (1977). *Anadolu Kültür Tarihi*. TÜBİTAK, 17 basım, Ankara.

Atasoy, S. (2005). "Haluk Perk Koleksiyonu'ndan Bronz Kandiller", *Tuliya I*, İstanbul, s. 193-230.

Avetisian, H. (1999-2000). "Urartian Ceramics from the Ararat Valley as a Cultural Phenomenon (A Tentative Representation)", *Iran & the Caucasus, Vol. 3*. (1999 - 2000), pp. 293-314.

Aydın Tavukçu, Z. (2007). *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ayman, İ. (2013). *Urartu Krallığı'nın Yayılım Alanı İçerisinde Yer Alan Yerleşim Tipleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Bailey, D. (1963). *A Catalogue of the Lamps*, British Museum, Cambridge

Bailey, D. (1972). *Greek and Roman Pottery Lamps*, The Trustees of the British Museum, London

Bailey, D. M. (1975). "Catalogue of the Lamps in the British Museum I". *Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*, London.

Bailey, D.M., (1980). *A Catalogue of the Lamps in the British Museum II Roman Lamps in Italy*, London.

Bailey, D.M., (1988). *A Catalogue of the Lamps in the British Museum III, Roman Provincial Lamps*, London.

Balkan, K. (1964). “Patnosta Kefedilen Urartu Tapınağı Ve Urartu Sarayı”, *Atatürk Konferansları I*, 235 – 243, Erzurum.

Barın, G. (1995). *Aydın ve Milet Müzesi’ndeki Üzeri Kabartmalı Hellenistik-Roma Dönemi Kandiller*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Başer, S. S. (1990). “1988-89 Yılları Kibyra Kurtarma Kazıları”, *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, s. 235-260.

Belli, O. (1993). 1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, (I)*,441-468.

Belli, O.(2004). *Urartu: Savaş ve Estetik/Urartu: War and Aesthetics*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Belli, O. (2006). Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*,381- 431.

Belli, O. ve Tozkoparan A. M. (2007). 2005 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü Kazısı.*28. Kazı Sonuçları Toplantısı,(I)*, 429-455.

Belli, O., (2008). “2006 Yılı Yukarı Anzaf Urartu Kalesi Kazısı”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı, (I)*, 171- 193.

Bilgi, Ö., Özbal, H. ve Yalçın, Ü (2004). “Bakır-Tunç Döküm Sanatı”, *Anatolia, Cradle of Castings / Anadolu, Dökümün Beşiği* (Ed. Ö. Bilgi), İstanbul, 1–45.

Bovon, A. (1966). *Lampes D’argos*, Paris.

Böttger, B. (2002) *Die Kaiserzeitlichen Lampen vom Kerameikos*, München.

Brants, J. (1913). *Antike Terra-cotta Lampen*, Leiden.

Broneer, O. (1930). “Corinth; Terracotta Lamps” *The American School of Classical Studies at Athens*, Vol. IV (II),

Broneer, O. (1977). *Isthmia, Terracotta Lamps*, New Jersey.

Civelek, A. (2001). *Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Civelek, A.(2008). “Phokai’da Bir Volütlü Kandil Atölyesi”, *Colloquim Anatolicum VII*, 115-135.

Coşkun, D. (2007). *Konya Ereğli Müzesi’nde Bulunan Roma Dönemi Kandilleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çavuşoğlu, R. (2002). *Urartu Kemerleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Çavuşoğlu, R. (2008). “2004 – 2007 Yılları Van – Kalecik Kazıları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 269 – 289

Çavuşoğlu, R. (2014). *Urartu Kemerler*. Rezan Has Müzesi Yayınları, İstanbul

Çavuşoğlu, R. ve Gökçe, B. (2015). Çavuştepe Kalesi, *2014 Haberler*, (39), 32-34.

Çavuşoğlu, R., Biber H. ve Başar F. (2009). “2004-2007 Yılları Van-Kalecik Kazıları”. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı, (I)*, 269-291.

Çavuşoğlu, R., Gökce B. (2013). “Urartu Krallığı’nda Metal Kazan Kullanımı”. *Tarhan Armağanı/M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler/Essays in Honour of M. Taner Tarhan*, (eds.O. Tekin, M. H. Sayar, E. Konyar). İstanbul: Ege Yayınları, 105-115.

Çavuşoğlu, R., Gökce B. ve Uslu, E. (2016). “Van/Çavuştepe Kalesinde Arkeolojik Kazılar: 2014 Yılı”,. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı,(1)*, 357-379.

Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir

Çilingiroğlu, A. (1998). “Urartu’da Tapınma ve Tapınma Yerleri” *Karatepe'deki Işık /Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel*, 229-239, İzmir

Çilingiroğlu, A. (2004). “Silah, Tohum Ve Ateş” *Anadolu'da Doğdu - 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağın*, İstanbul, 257-267.

Çokay, S. (1996). *Antik Çağda Aydınlatma Araçları ve Perge Pişmiş Toprak Kandilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul.

Çokay, S. (1998). *Antik Çağda Aydınlatma Araçları*, İstanbul.

Çokay, S. (2000). *Antik Çağda Aydınlatma Araçları*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları: 10, 2. Baskı, İstanbul.

Çoruhlu, T. (2008). “Adramytteion Antik Kenti Kazı Buluntusu Pişmiş Toprak Kandiller (2001–2006)”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi Sayı 6*, İstanbul:

Dağlı, G. (2008). *Hadrianoupolis Surları Kurtarma Kazısında Bulunan Roma ve Bizans Dönemi Kandilleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Derin, Z. (1993). *Demir Çağ'da Anadolu'da Ölü Gömme Gelenekleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İzmir.

Dobbins, J.J. (1977). *Terracotta Lamps of the Roman Province of Syria*, London.

Dumlu, A. (2015). *Erzurum Ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarında Geçen Yer İsimlerinin Lokalizasyonu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Forbes, R. J. (1958). *Studies in Ancient Technology VI*, Leiden.

Held; W. (1990). *Künstliche Beleuchtung und Architectur, Schriften des Seminars für Klassische Archaeologie der Freien Universität Berlin*, Tübingen.

Herodotos (1973). *Herodot Tarihi*, (Çeviren Azra Erhat), Remzi Kitabevi, Birinci Basım, İstanbul

Homeros (1998): *Odysseia*, (Çev. Azra Erhat ve A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul

Howland, R. H. (1958). *Greek Lamps and Their Survivals, The Athenian Agora Vol. 4*, New Jersey.

Işık, C. (1994). “Kaunos Liman Agorası Çesme Binası/Das Brunnenhaus an derHafenagora”, *Kaunos Araştırmaları II-2*, Ankara.

Işık, K. (2008). *Patnos Ve Çevresinin Erken Ve Orta Demir Çağ Yerleşim Dokusu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

İlter, F. (2009). *Ören/ Adramytteion Antik Kenti Pişmiş Toprak Kandilleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sakarya.

İnanan, F. (2004). *İzmir, Tire Bergama ve Ödemiş Müzesindeki Bizans Dönemi Pişmiş Toprak Kandiller*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

İnanan, F. (2007). “İzmir Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil” *Sanat Tarihi Dergisi, Sayı, XVI/1*, İzmir, s. 49-65.

Kassab, T. ve Sezer, T. (1995). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu, Cilt 1*, İstanbul.

Karabacak, F. (2001). *Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü’nde Ortaya Çıkarılan Erken Demir Çağı Çanak Çömleği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kınal, F. (1960). “Kaunos Adak Lambaları”, *Belleten XXXIII/130*, Ankara, 151-159.

Köroğlu, K. (2011). “Urartu: Krallık ve Aşiretler”, (Hazırlayanlar Kemalettin Köroğlu - Erkan Konyar), *Urartu Doğu’da Değişim*, 12-55, İstanbul

- Köse, E. O. (2008). *Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemi'ne Ait Madeni Bilezikler Ve Pazibentler*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana
- Kroll, S. (1979). “Die Urartaische Keramik aus Bastam”, *Bastam I*, Berlin, 1979, 203- 217.
- Kutlu, E. (1969). “Altıntepe’de Urartu Seramiği”, *Belleten 33*, Ankara, 279 – 301.
- Lafli, E. (2010). “Yumuktepe Pişmiş Toprak Kandilleri”, 13. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 2009, *Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları No.1*, Denizli, 333-342.
- Loon, M.N. V. (1966). *Urartian Art*, NHAİ Yayını, İstanbul,
- Martirosyan, A. A. (1964). *Armenia in the Bronze Age and the Early Iron Age*, Erevan.
- Martirosyan, A. A. (1974). *Argistihinili*, Jerewan.
- Memiş, B. (1997). *Urartu Konut Mimarlığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Merhav, R. (1991). *Urartu Metalworking Center in the First Millenium B.C.E*, 333- 354, İsrail.
- Metin, H. (2012). *Kıbyra Kandilleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Narcın, A. (2013). *A’dan Z’ye Urartu*, Ozan Yayıncılık, İstanbul
- Neuburger, A. (1977). *Die Technic des Altertums*, Leipzig.
- Oziol, T. (1977). *Les Lampes Du Musee De Chypre Salamine de Chypre VII*, Paris.
- Oziol, T. –Poilloux, J. (1969). *Les Lampes, Salamine de Chypre I*, Paris.

Öğün, B. (1979). *Die Urartaischen Paleste und die Bestattungsbrauche der Urartuer. Palast und Hutte*, Beitrage zum bauen und Wohnen im Alterium von Archologie, Mainz, S. 217-236.

Öz, C. (2014). *Silifke Müzesi'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Özgül, M. (2012). *Şanlıurfa Müzesi'nden Bir Grup Kandil*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Öztürk, N. (2003). *Kyzikos Kandilleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum

Payne, M. (2001). *Hiyeroglif ve Çivi Yazılı Bulgular Işığında Urartular'da Kullanılan Hacim Ölçüleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Payne, M. (2005). *Urartian Measures of Volume*. Leuven.

Piotrovskii, B.(1952). *Karmir-Blur II*. Erevan

Piotrovskii, B.(1965). "Urartu Dini", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23, Ankara, 37-48.

Rutkowski, B (1979): "Griechiche Kandelaber" *Jdl* 94,174-222.

Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (Birinci Baskı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Saraçoğlu, A. (1997). "Erzurum Müzesi'nden Bir Grup Kandil", *Türk Arkeoloji Dergisi*, (Sayı XXXI), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 307-330.

Savrum, M. (2002). *Van- Karagündüz Nekropolü Erken Demir Çağı Çanak Çömleği*, On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

- Sevin, V. (1986). “Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması”, 1985. **IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 279-301.
- Sevin, V. (1987). “Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması”, 1986. **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (II)**, 1-45.
- Sevin, V. (1988). “Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması”, 1987. **VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 451-501.
- Sevin, V. (1995). **İmikusağı I** (6.-1. Yapı Katları). Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara
- Sevin, V. (2005). “Urartu Çanak Çömlekçiliği”, **Arkeo Atlas**, sayı 4, İstanbul
- Sevin, V. ve Kavaklı, E. (1996). “Van/Karagündüz Bir Erken Demir Çağ Nekropolü”, **Arkeoloji Ve Sanat Yayınları**, İstanbul
- Sivas, H. (1998). **Urartu Çanak Çömleği**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Soysal, M.. (1997). “Kandil”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C:II**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları. İstanbul: s. 940-941.
- Şahin, G.K. (2008). **Asos Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Kandilleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Çanakkale.
- Tarhan, Ç.M. (2009). **Urartu Maden Teknolojisi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Tarhan, M. T. (1988). “Van Kalesi ve Eski Van Sehri Kazıları-1987”. **X. Kazı Sonuçları Toplantısı,(I)**, 369-426.
- Tarhan, M. T. ve Sevin V. (1990). “Van Kalesi ve Eski Van Sehri Kazıları-1988”. **XI. Kazı Sonuçları Toplantısı,(I)**, 355-375.
- Tarhan, T. (2011). “Başkent Tuşpa / The Capital City Tushpa”, **Urartu: Doğu’da Değişim** /Transformation in the East, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 314.

Tarhan, T. ve Sevin, V. (1991). “Van Kalesi ve Eski Van Sehri Kazıları-1989”. **XII. Kazı Sonuçları Toplantısı,(II)**, 431- 458.

Tarhan, T. ve Sevin, V. (1993). “Van Kalesi ve Eski Van Sehri Kazıları-1991”. **XIV Kazı Sonuçları Toplantısı,(I)**, 407- 431.

Tavukçu, A. (2007). **Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Tekocak, M. (2013). “Akşehir Müzesi’nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller, ”, (ed. M. Tekocak) **K. Levent Zoroğlu’na Armağan**, 708-728.

Ünsal, V. (2013). **Eski Anadolu' da Teokratik Devlet Düzeni Hitit ve Urartu**, Berkan yayınevi, Ankara

Walters, B. H. (1914). **Walters, Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum**, London

Yazgan, M. (1996). **Urartu Metal Kapları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Yiğitpaşa, D. (2002). **Van- Altuntepe Nekropolü Sunu Kapları**, Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale

Yücel, Ç. (2010). **Urartu Dini Ve Tapınım Sistemleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Diyarbakır.

İNTERNET KAYNAKLARI

Çilingiroğlu, A. (2014). Ayanis Urartu Kalesi İç Aydınlatma İle İlgili Yeni Bulgular, Erişim:

İnternet:[https://www.academia.edu/6564466/AYAN% C4% B0S_URARTU_KALE_S% C4% B0_% C4% B0% C3% 87_AYDINLATMA_% C4% B0LE_% C4% B0LG% C4% B0L% C4% B0_YEN% C4% B0_BULGULAR]

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1: Hitit Döneminde kullanıldığı düşünülmekte olan üzüm salkımlı kandil (Kınal, 1960: 156). Sağdaki resim Konya Müzesi'nde sergilenmekte olan üzüm salkımlı pişmiş toprak kandil
https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g298014-d2477495-i99669768-Konya_Archaeological_Museum-Konya.html

Çizim 2: Sığ çanak şekilli Atina kandilleri (Çokay, 2000: Resim 9)

Çizim 3: Urartu pişmiş toprak iki hazneli kandil (Sivas, 1998: Lev. 90)

Çizim 4: Urartu pişmiş toprak tek hazneli kandil (Sivas, 1998: Lev. 90a)

Çizim 5: Urartu pişmiş toprak köprü formlu kandil, Karagündüz Nekropolü (Sivas, 1998: Lev. 90c)

Çizim 6: El biçimli kandil veya meşale taşıyıcı, Ayanis Kalesi (Çilingiroğlu, 2014: Res.8)

Çizim 7: Çanak Biçimli demir kandil, Ayanis Kalesi (Çilingiroğlu, 2014: Res. 15)

Çizim 8: Yeni Babil mühürlerinde rahip olarak yorumlanan bir insan figürünün şamdan ile betimlenesi (Çokay, 2000: Res. 41)

Çizim 9: Toprakkale 'de bulunan üçayaklı Urartu şamdanın çizimi (Merhav, 1991:262)

Çizim 10: Adilcevazkef Kalesi bazalt kaide çizimi (Tarhan, 2004: Res. 7)

Çizim 11: Çavuştepe uç kale restitüsyon (Tarhan, 2004: Res. 8)

Çizim 12: Yağın süzülmesi için kandilin hazne kısmında görülen süzgeç delikleri (Avetisian, 1999-2000: Fig. 43)

Çizim 13: Adilcevaz Kef Kalesi restitüsyon (Öğün, 1979: Res. 3)

Çizim 14: Tuşpa Yeni saray çatı kısmı restitüsyon (Tarhan, 1989: Res. 4)

Çizim 15. Altıntepe mezarlarındaki urne yerleri (Çevik. 2000: Lev. 77)

Çizim 16: Pişmiş toprak yapımı dört hazneli kandil (Avetisyan, 1999-2000: Fig 44)

Çizim 17: Pişmiş toprak yapımı yuvarlak hazneli kandil (Avetisyan, 1999-2000: Fig. 44)

Çizim 18: Altıntepe'de bulunan şamdan ayaklığı (Dumlu, 2015: Çizim 14) Çizim 19: Karmir- Blur'dan bulunan metal üçayaklı Urartu şamdanı (Merhav, 1991: 264, Fig. 11)

Çizim 20: Bronz Urartu şamdanı, Karmir- Blur (Merhav, 1991: 264, Fig. 12)

Çizim 21: 6 süzgeç delikli pişmiş toprak kandil (Altıntepe) (Kutlu, 1969: Res. 15)

RESİMLER DİZİNİ

Harita 1: Urartu haritası (Çavuşoğlu, 2014)

Resim1:Paleolitik dönemde meşale ile aydınlatma

(<httpstr.pinterest.compin327073991676009807>) (Erişim Tarihi:28.12.18)

Resim 2: Tunç Çağ'da kullanılan burnu kısmı katlanmış pişmiş toprak kandiller (Bailey, 1972: Plate 1)

Resim 3: Urartu şamdanı (Anadolu Medeniyetler Müzesi)

<https://tr.pinterest.com/pin/453878468674312139/>

Resim 4: Urartu kaya mezarlarında bulunan kandillerin bırakıldığı düşünülen nişler (Arkeo Atlas Sayı:4 2005)

Resim 5: Ayanis Kalesinde bulunan pişmiş toprak iki hazneli kandil (Çilingiroğlu, 2014, Res. 2)

Resim 6: Ayanis Kalesinde bulunan pişmiş toprak tek hazneli kandil (Çilingiroğlu, 2014, Res.1)

Resim 7: Urartu metal bronz kulplu kandil (Merhav, 1991: Res. 14)

Resim 8: Ayanis Kalesinde bulunan metal (Bronz) kulpsuz hazneli kandil (Çilingiroğlu, 2014: Res. 4)

Resim 9: Ayanis Kalesinde bulunan el biçimli kandil veya meşale taşıyıcı (Çilingiroğlu, 2014: Res. 6)

Resim 10: Urartu metal el biçimli taşıyıcı (Çilingiroğlu, 2014, Res. 7)

Resim 11: Ayanis Kalesinde bulunan demir kandil (Çilingiroğlu, 2014: Res. 14)

Resim 12: Toprakkale 'de bulunan üçayaklı Urartu şamdanı (Merhav,1991:212; Fig. 15)

Resim 13: Aznavurtepe 'de bulunan üçayaklı Urartu şamdanı (İsrail Müzesi)

Resim 14: Aznavurtepe 'de bulunan üçayaklı Urartu şamdan üzerindeki çivi yazısı

Resim 15a: Çavuştepe Kalesi'nde bulunan bazalt pencere (Çilingiroğlu, 1997: Resim 30)

Resim 15b: Urartu penceresini tasvir eden bronz levha

<https://archaicwonder.tumblr.com/post/113551559340/urartian-bronze-model-of-a-city-wall-from>

Resim16: Adilcevaz Kef kabartması sütun kaidesi (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

(<https://tr.pinterest.com/pin/489625790727104552/?autologin=true>)(Erişim Tarihi:28.12.2018)

Resim 17: Çavuştepe İrmuşini Tapınağı (Koroğlu, 2011: Fig. 13)

Resim 18: Urartu tapınağı (Koroğlu, 2011: Fig. 12a) (Sevin, 2005: 106)

Resim 19: Van Kalesinde bulunan Argiştı mezarı

(<https://www.youtube.com/watch?v=Q80KLWhojyo>) (Erişim Tarihi:28.12.2018)

Resim 20: Van Kalesinde bulunan Argiştı mezarındaki kandil veya meşale taşıyıcı delikleri

(<https://www.youtube.com/watch?v=Q80KLWhojyo>) (Erişim Tarihi:28.12.2018)

Resim 21: Yoğunhasan kaya mezarının aydınlatma penceresi (Ancın, 2013: Res. 40)

Resim 22: Neft kuyu (Van kalesi) Kaya Mezarı aydınlatma penceresi

Resim 23: Van Karagündüz Nekropolü'nde bulunan pişmiş toprak yapımı tek hazneli kandil Van Müzesi (K1- T/92.1)

Resim 24: Pişmiş toprak kandil Erebuni Müzesi

(https://wikivisually.com/wiki/Economy_of_Urartu) (Erişim Tarihi: 12.04.19)

Resim 25: Üçayaklı şamdan (Merhav 1991: 262; 10a)

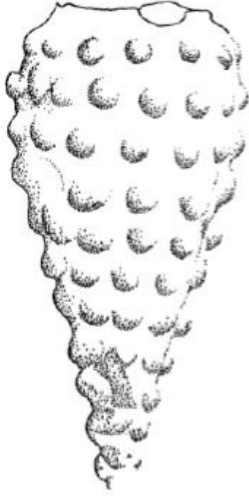
Resim 26: Bronz Tutamaksız Kandil (Lehmann haupt, 1907: 104, fig 76)

Resim 27: Haznesiz Pişmiş toprak kandil, Van Karagündüz Nekropolü (Van Müzesi
Envanter No: K1-T/92.1)

Resim 28: Karagündüz'de bulunan pişmiş toprak, tek hazneli kandil (Savrum, 2002:
Lev. XIII)

ÇİZİMLER

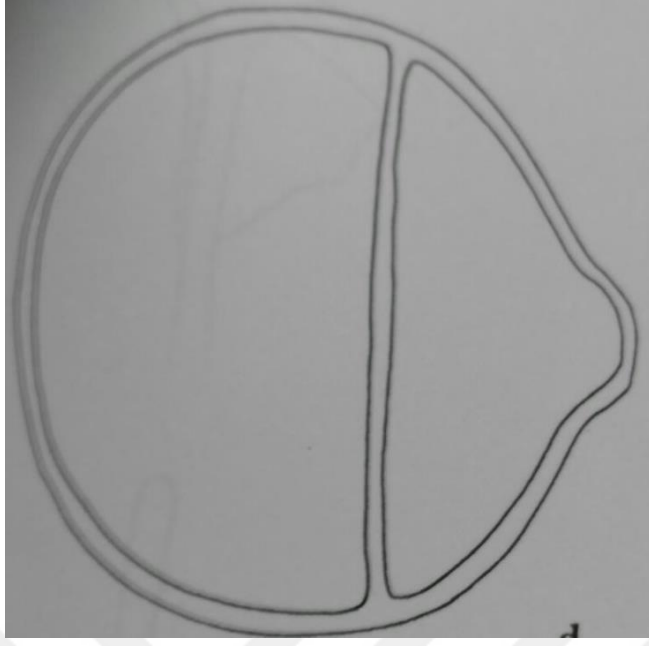

Çizim 1: Hitit Döneminde kullanıldığı düşünülmekte olan üzüm salkımlı kandil (Kınal, 1960: 156). Sağdaki resim Konya Müzesi'nde sergilenmekte olan üzüm salkımlı pişmiş toprak kandil

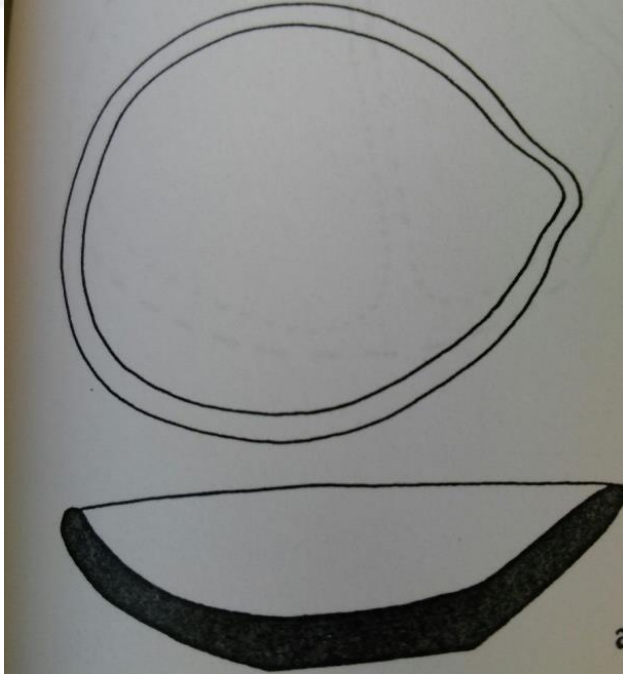
https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g298014-d2477495-i99669768-Konya_Archaeological_Museum-Konya.html

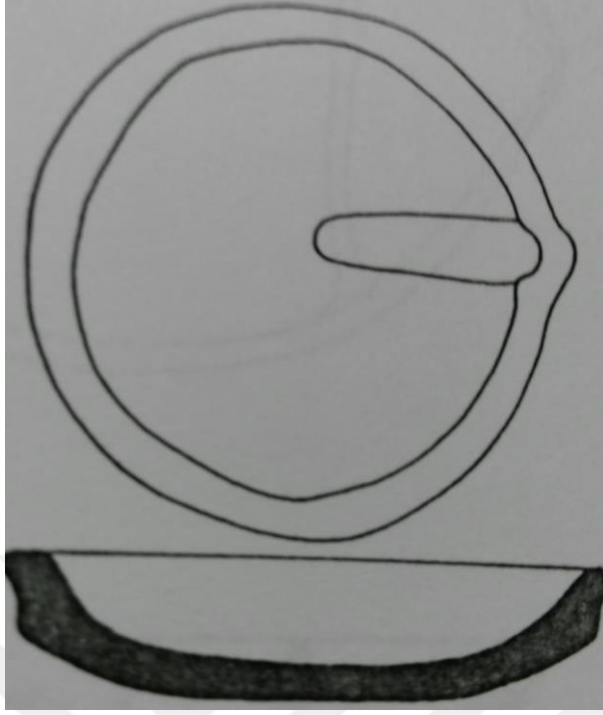
Çizim 2: Sığ çanak şekilli Atina kandilleri (Çokay, 2000: Resim 9)

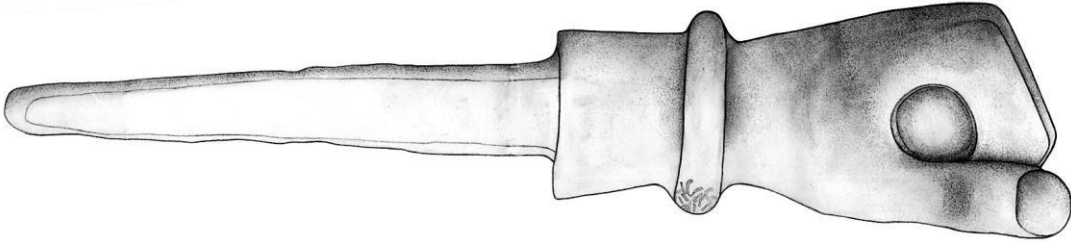
Çizim 3: Urartu pişmiş toprak iki hazneli kandil (Sivas, 1998: Lev. 90)

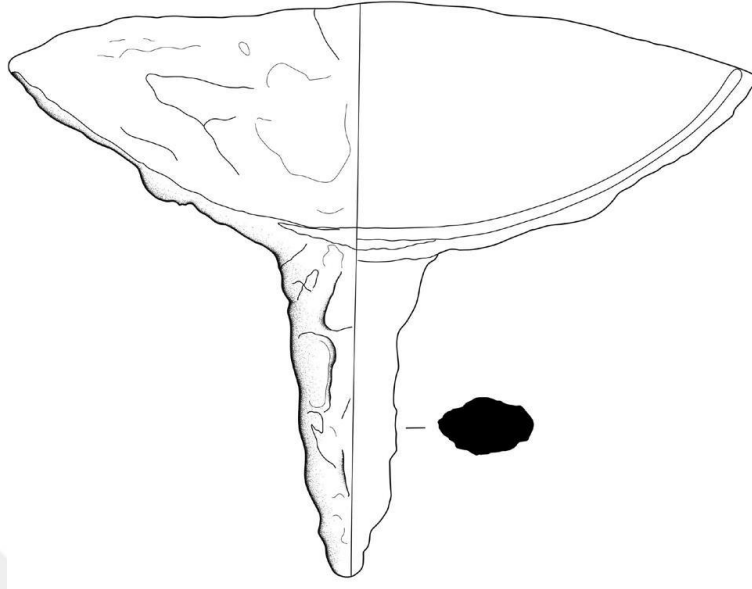
Çizim 4: Urartu pişmiş toprak tek hazneli kandil (Sivas, 1998: Lev. 90a)

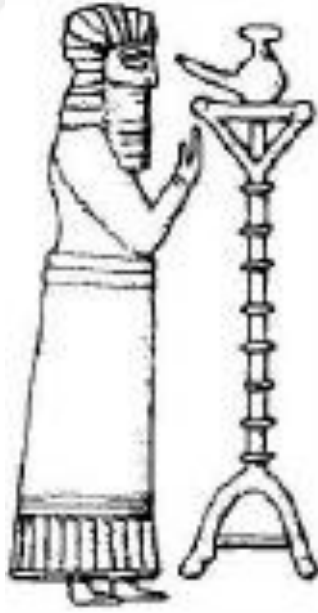
Çizim 5: Urartu pişmiş toprak köprü formu kandil (Sivas, 1998: Lev. 90c)

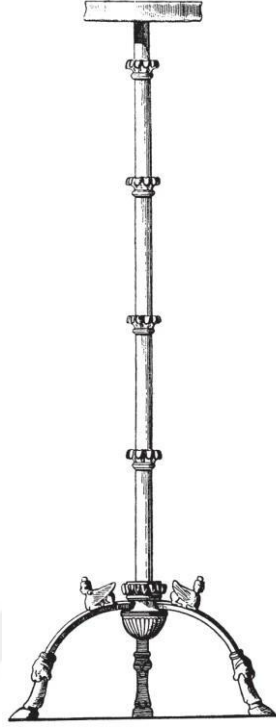
Çizim 6: el biçimli kandil veya meşale taşıyıcı, çizim(Çilingiroğlu, 2013: Res. 8)

Çizim 7: Çanak biçimli demir kandil (Çilingiroğlu, 2013: Res. 15)

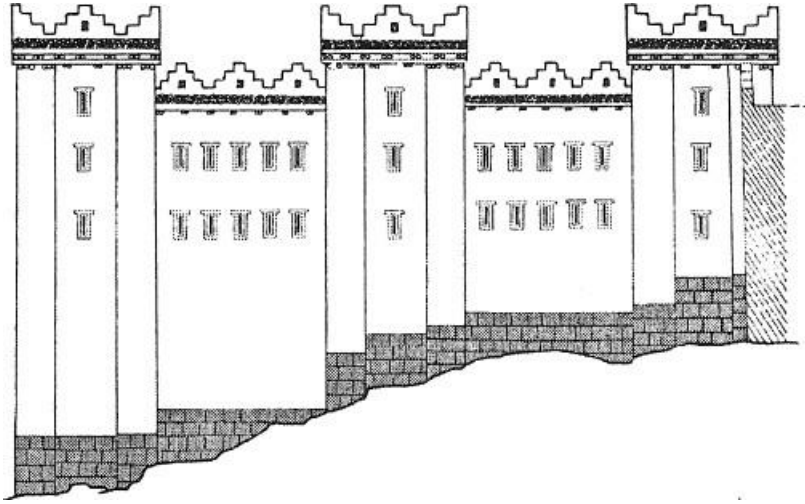
Çizim 8: Yeni Babil mühürlerinde rahip olarak yorumlanan bir insan figürünün şamdan ile betimlenesi (Çokay, 2000: Res. 41)

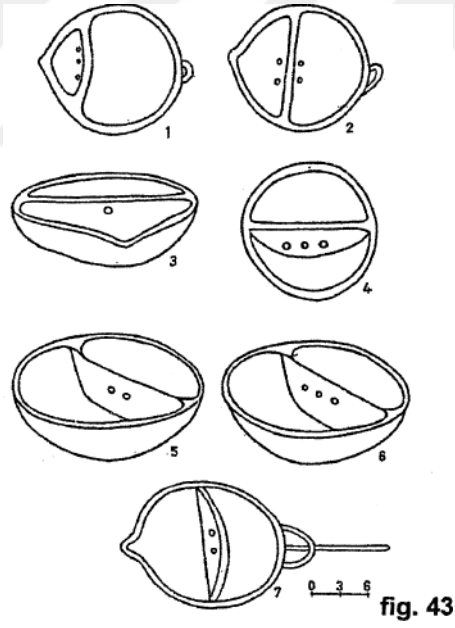
Çizim 9: Toprakkale 'de bulunan üçayaklı Urartu şamdanının çizimi (Merhav 1991:262)

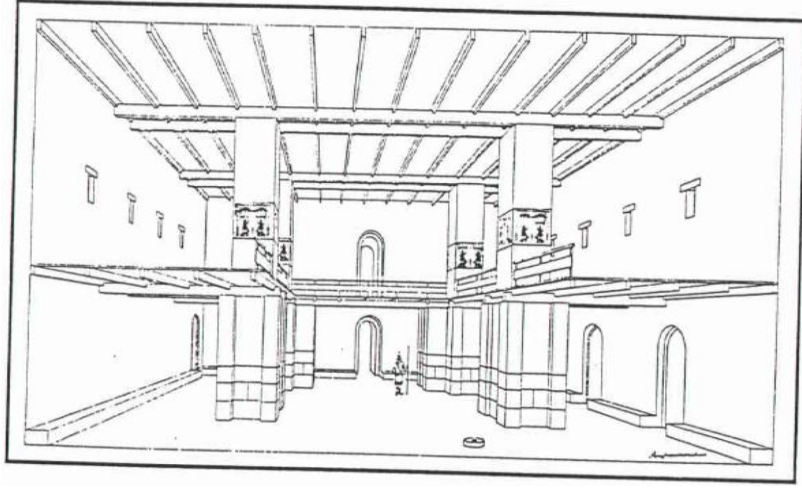
Çizim 10: Adilcevazkef Kalesi bazalt kaide çizimi (Tarhan, 2004: Res. 7)

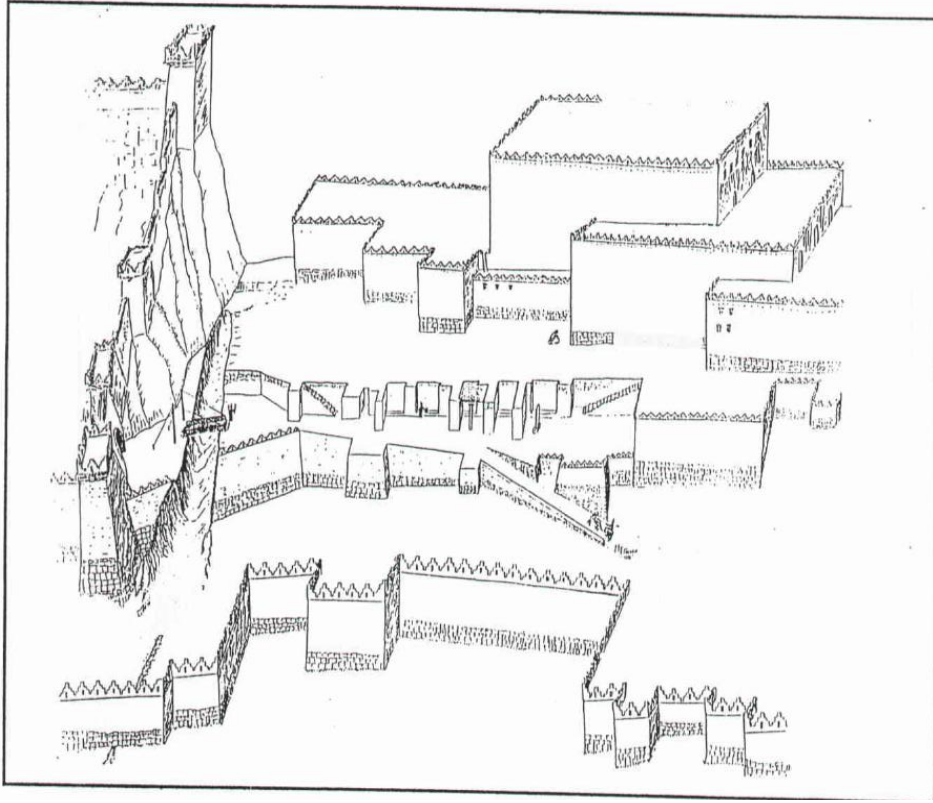
Çizim 11: Çavuştepe uç kale restitüsyonu (Tarhan, 2004: Res. 8)

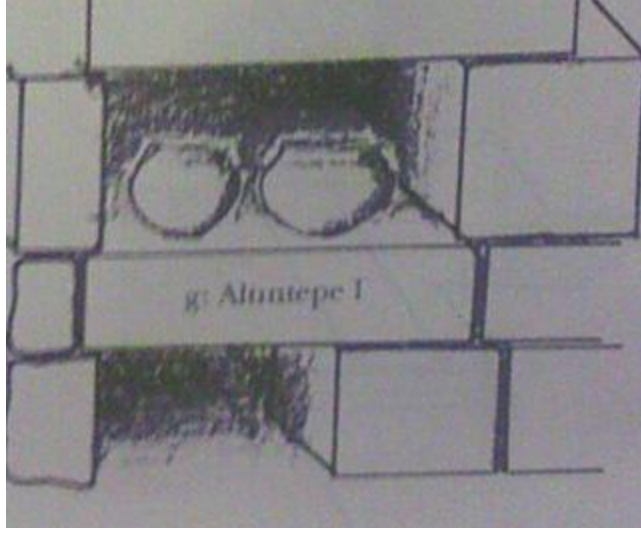
Çizim 12: Yağın süzülmesi için kandilin hazne kısmında görülen süzgeç delikleri (Avetisian,

Çizim 13: Adilcevaz Kef Kalesi restitüsyonu (Öğün, 1979: Res. 3)

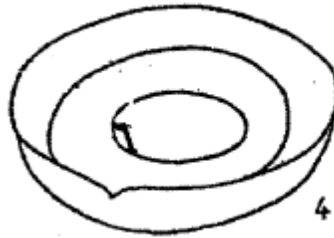
Çizim 14: Tuşpa Yeni saray çatı kısmı restitüsyonu (Tarhan, 1989: Res. 4)

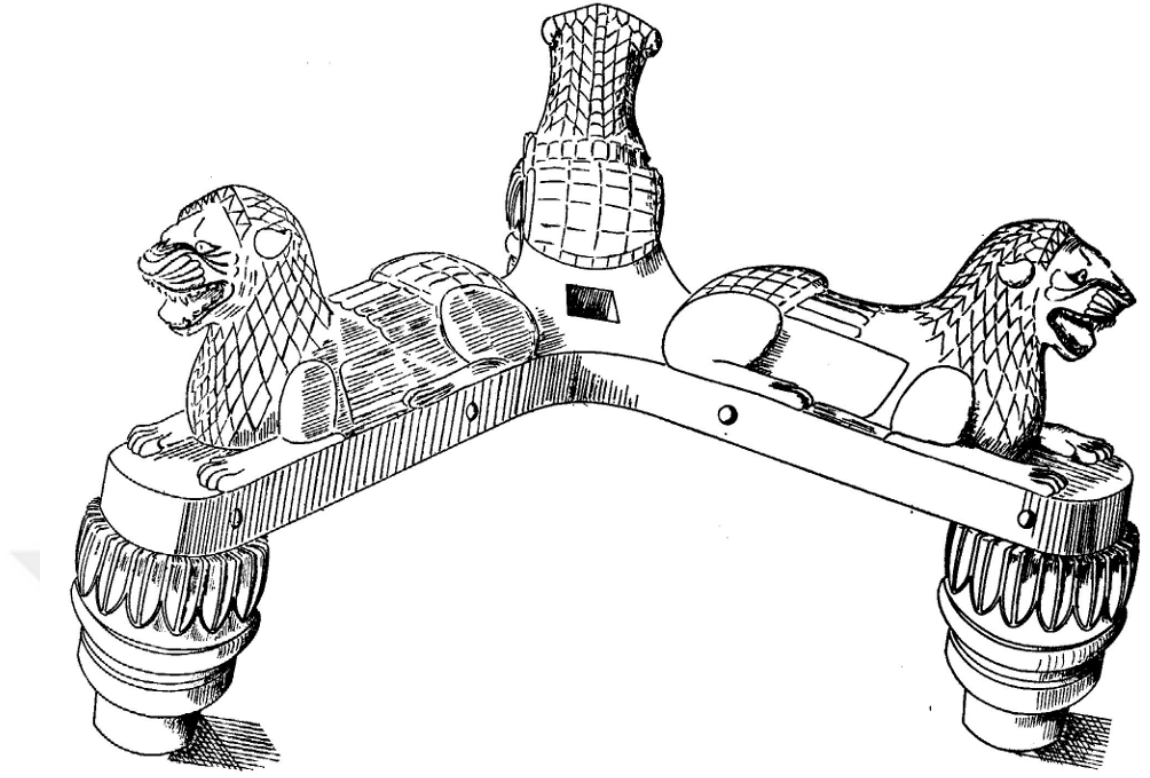
Çizim 15. Altuntepe mezarlarındaki urne yerleri (Çevik 2000, Lev 77)

Çizim 16: Urartu pişmiş toprak yapımı dört hazneli kandil (Avetisyan, 1999-2000: Fig 44)

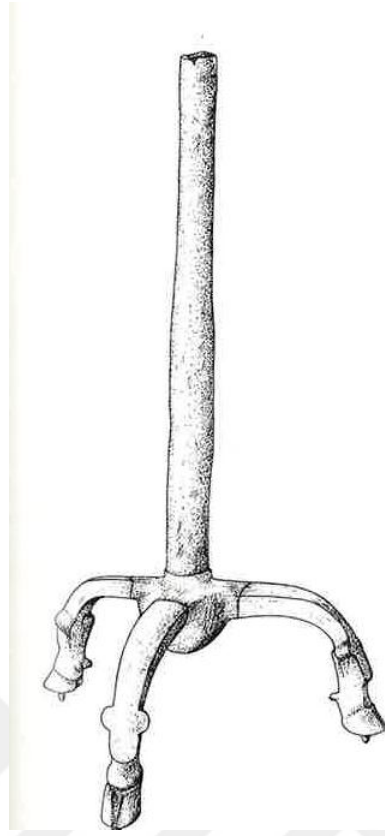
Çizim 17: Urartu pişmiş toprak yapımı yuvarlak hazneli kandil (Avetisyan, 1999-2000: Fig. 44)

Çizim 18: Altintepe’de bulunan Üçayaklı şamdan ayaklığı (Dumlu, 2015: Çizim 14)

Çizim 19: Karmir- Blur’dan bulunan metal üçayaklı Urartu şamdanı (Merhav, 1991: 264, Fig. 11)

Çizim 20: Üçayaklı bronz Urartu şamdani, Karmir- Blur (Merhav, 1991: 264, Fig. 12)

Çizim 21: 6 süzgeç delikli pişmiş toprak kandil (Kutlu, 1969: Res. 15). Altıntepe’de bulunmuştur.

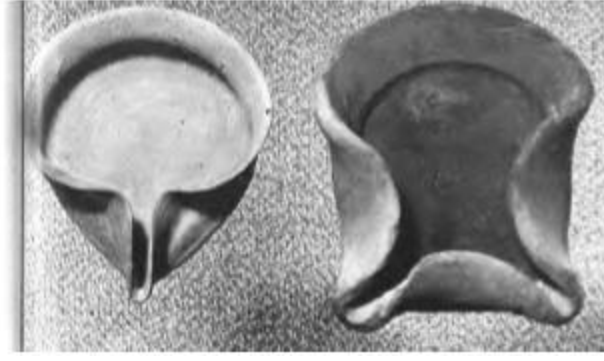
RESİMLER

Harita 1: Urartu sınırlarını gösteren harita (Çavuşoğlu, 2014)

Resim 1: Paleolitik dönemde meşale ile aydınlatma
(<httpstr.pinterest.compin327073991676009807>)

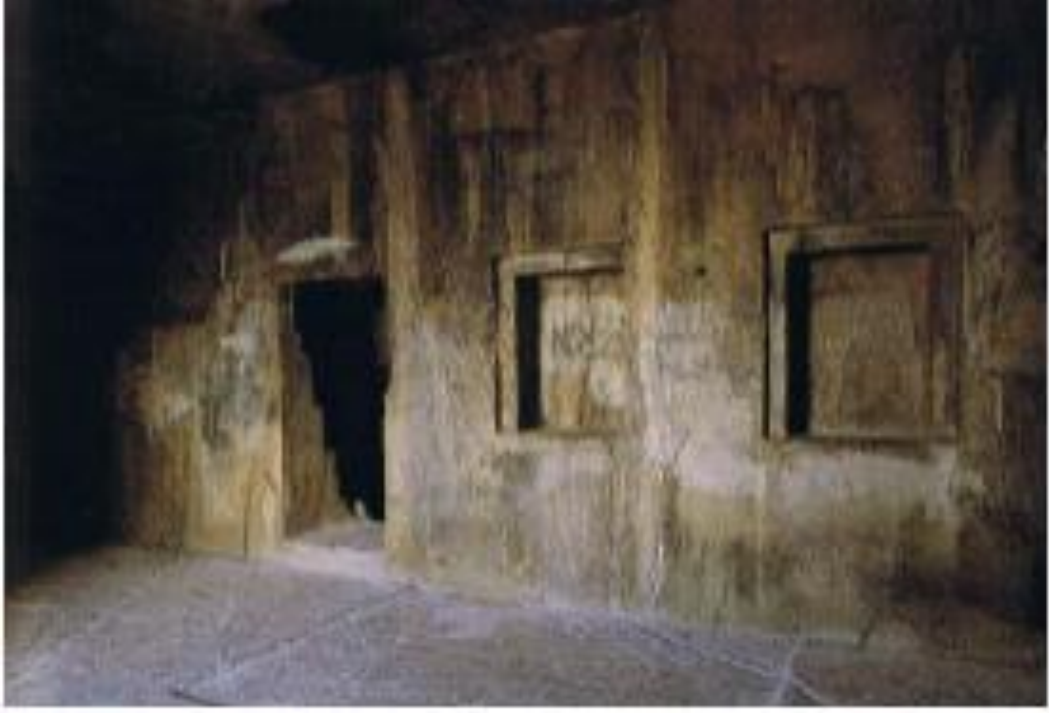

Resim 2: Tunç Çağ'da kullanılan burnu kısmı katlanmış pişmiş toprak kandiller
(Bailey, 1972: Plate 1)

Resim 3: Üçayaklı Urartu şamdanı (Anadolu Medeniyetler Müzesi)

<https://tr.pinterest.com/pin/453878468674312139/>

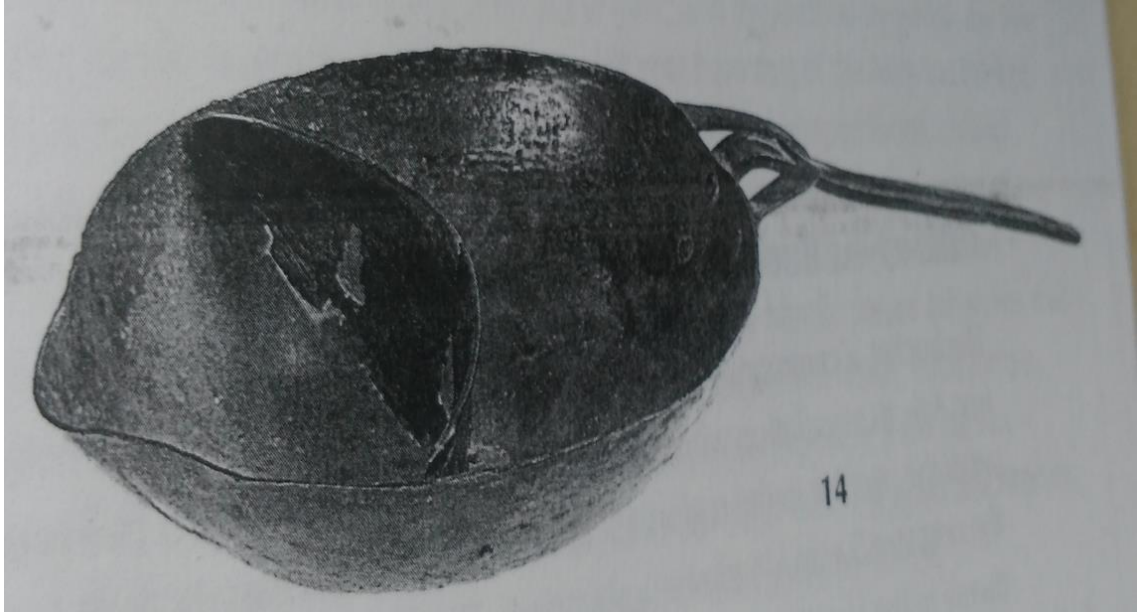
Resim 4: Urartu kaya mezarlarında bulunan kandillerin bırakıldığı düşünölen nişler
(Arkeo Atlas Sayı:4 2005)

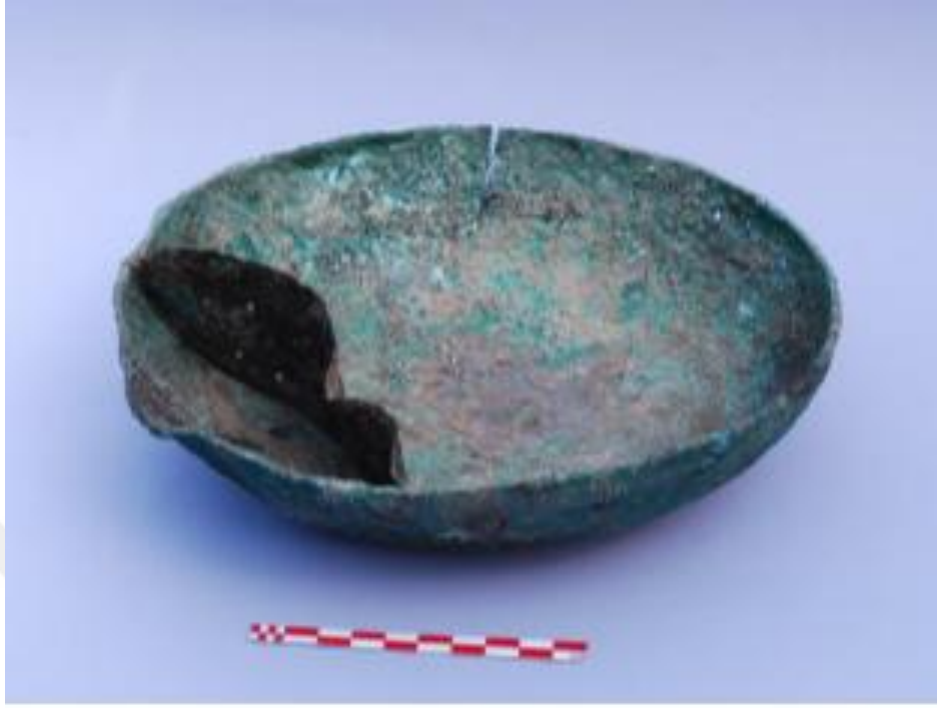
Resim 5: Ayanis Kalesinde bulunan pişmiş toprak hazneli kandil (Çilingiroğlu, 2013,
Res. 2)

Resim 6: Ayanis Kalesinde bulunan pişmiş toprak haznesiz kandil (Çilingiroğlu, 2013, Res. 1)

Resim 7: Urartu metal (Bronz) kulplu kandil (Merhav, 1991: Res. 14), Eser Őuan Berlin Műzesinde sergilenmektedir Env. No: MVF XIc 4743.1973

Resim 8: Ayanis Kalesinde bulunan bronz kulpsuz hazneli kandil (Çilingiroğlu, 2013: Res. 4)

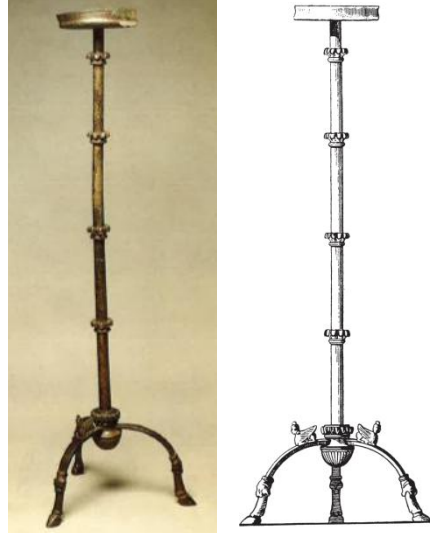
Resim 9: Ayanis Kalesinde bulunan metal el biçimli kandil veya meşale taşıyıcı (Çilingiroğlu, 2013: Res. 6)

Resim 10: Ayanis Kalesinde bulunan metal el biçimli kandil veya meşale taşıyıcı (Çilingiroğlu, 2013: Res. 7)

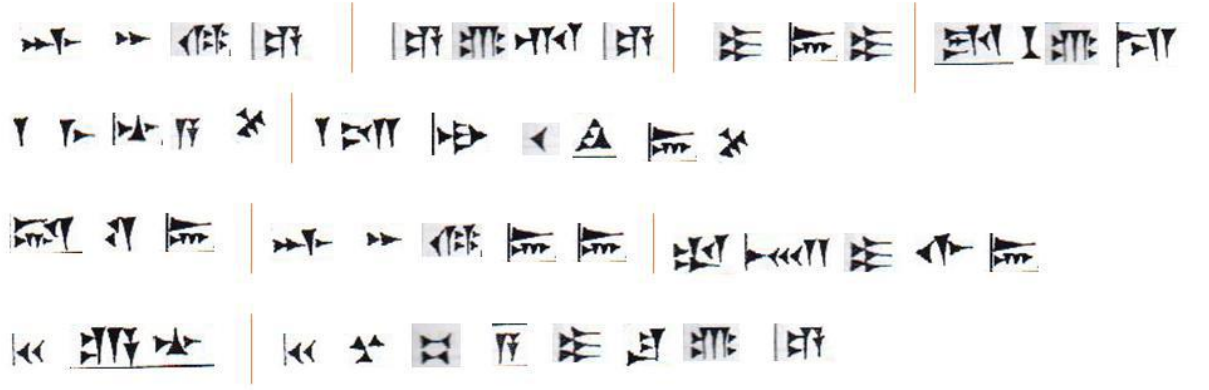
Resim 11: Ayanis Kalesinde bulunan demir kandil (Çilingiroğlu, 2013: Res. 14)

Resim 12: Toprakkale 'de bulunan üçayaklı Urartu şamdanı (Merhav 1991: 212; Fig. 15)

Resim 13: Aznavurtepe 'de bulunan üçayaklı Urartu şamdanı (İsrail Müzesi),

Resim 14: Aznavurtepe 'de bulunan üçayaklı Urartu şamdan üzerindeki çivi yazısı

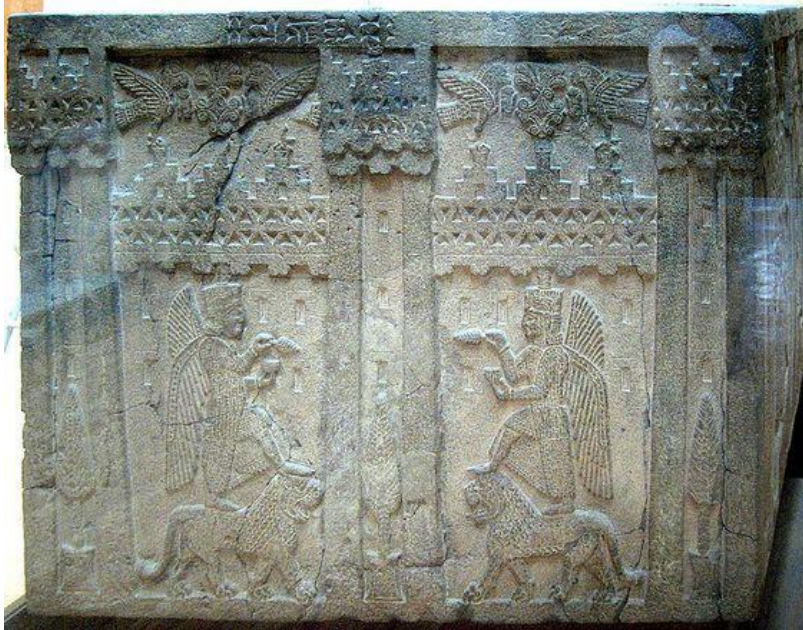

Resim 15 a: Çavuştepe Kalesi'nde bulunan bazalt kör pencere (Çilingiroğlu, 1997: Resim 30)

Resim 15b: Urartu penceresini tasvir eden bronz levha

<https://archaicwonder.tumblr.com/post/113551559340/urartian-bronze-model-of-a-city-wall-from>

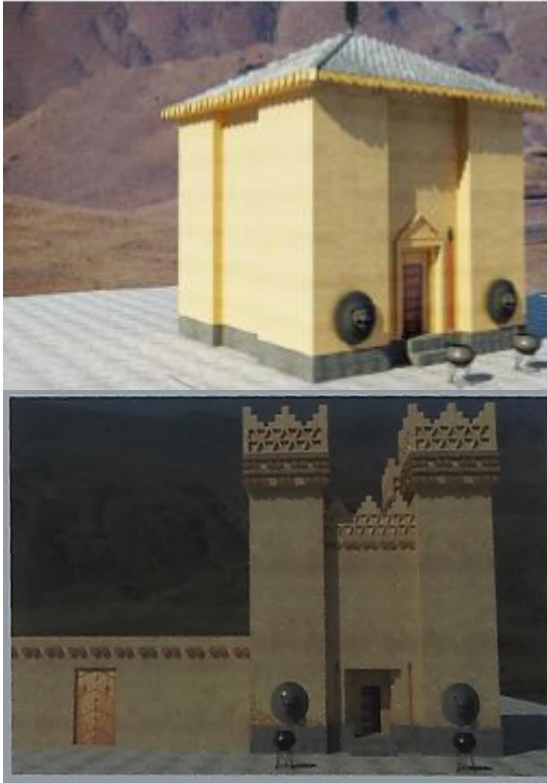

Resim 16: Adilcevazkef kabartması sütun kaidesi

(<https://tr.pinterest.com/pin/489625790727104552/?autologin=true>)

Resim 17: Çavuştepe İrmuşini Tapınağı (Köroğlu, 2011: Fig. 13)

Resim 18: Urartu tapınağı restitüsyon denemeleri (Köroğlu, 2011: Fig. 12a-12b)

Resim 19: Van Kalesinde bulunan Argişti mezarı
(<https://www.youtube.com/watch?v=Q80KLWhojyo>)

Resim 20: Van Kalesinde bulunan Argişti mezarındaki el biçimli taşıyıcı delikleri
(<https://www.youtube.com/watch?v=Q80KLWhojyo>)

Resim 21: Yoğunhasan kaya mezarının aydınlatma penceresi (Ancın, 2013: Res. 40)

Resim 22: Neft kuyu (Van kalesi) Kaya Mezarı aydınlatma penceresi

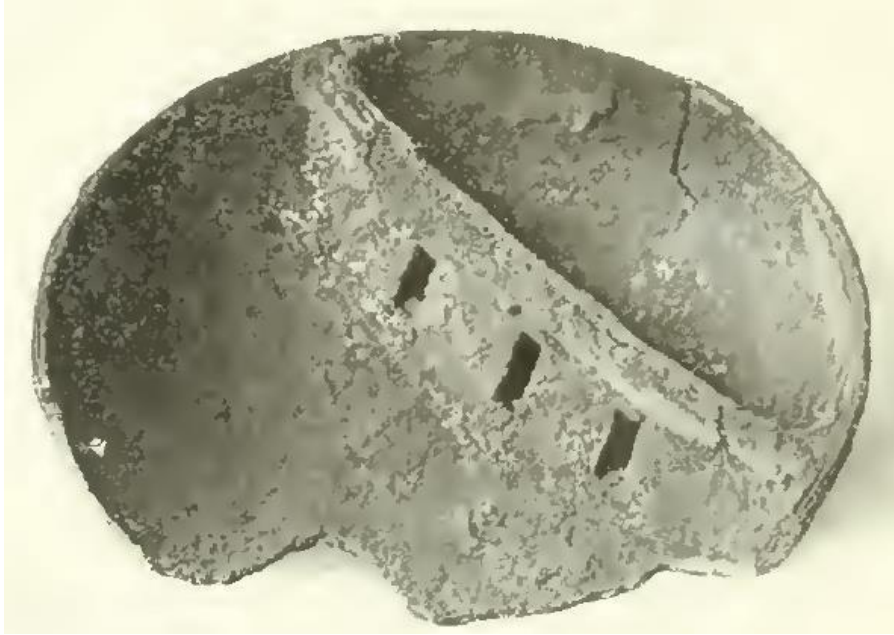
Resim 23: Van Karagündüz Nekropolü'nde bulunan haznesiz kandil Van Müzesi (K1-T/92.1)

Resim 24: İki hazneli pişmiş toprak kandil Erebuni Müzesi
(https://wikivisually.com/wiki/Economy_of_Urartu) (Erişim Tarihi: 12.04.19)

Resim 25: iki hazneli pişmiş toprak kandil (Merhav 1991: 212; Fig. 15)

Resim 26: Toprakkale’de bulunan bronz tutamaksız kandil (Lehmann haupt, 1907: 104, fig 76),

Resim 27: tek hazneli pişmiş toprak kandil, Van Karagündüz Nekropolü (Van Müzesi
Envanter No: K1-T/92.1)

Resim 28: Karagündüz'de bulunan pişmiş toprak, tek hazneli kandil (Savrum, 2002:
Lev. XIII)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : YAĞABASAN, Muhammed Sadık
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
Doğum Tarihi ve Yeri : 01/02/1992
Telefon : 0534 770 6154
Faks :-
E-mail : sadkmuhammed@yandex.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Arkeoloji.	2019
Lisans	Arkeoloji.	2016

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014	Çavuştepe kazısı	Kazı Ekibi
2016	Çavuştepe kazısı	Kazı Ekibi

Yabancı Dil

İngilizce

Hobiler: Fitness, Balık tutma, Film izleme, Makale okumak

Tez Başlığı / Konusu:

24/05/2019

URARTU KRALLIĞI'NDA AYDINLATMA ARAÇLARI

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 70 sayfalık kısmına ilişkin, 24/05/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TURNİTİN intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 (DÖRT) dür.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

24/05/2019

Muhammed Sadık
YAĞABASAN

Adı Soyadı : Muhammed Sadık YAĞABASAN

Öğrenci No :169204011

Anabilim Dalı : Arkeoloji

Programı : TEZLİ YÜKSEK LİSANS

Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN

Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU

24/05/2019

ENSTİTÜ ONAYI

UYGUNDUR

...../...../201....

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü